

Toplum ve Sosyal Hizmet

ISSN: 2147-3374 / E-ISSN: 2602-280X

Araştırma Makalesi / Research Article

Geleneksel Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Ortopedik Engelli Kadınların Görünmezliği ve Toplumsal Cinsiyetsizleştirilmeleri

The Invisibility and De-Genderization of Women with Orthopedic Disabilities in the Context of Traditional Gender Roles

Fatma KAHRAMAN GÜLOĞLU¹, Özlem ŞAKAR²

¹ Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
fkahraman@yalova.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-0786-7075

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı,
sakarozlem431@gmail.com
ORCID: 0009-0009-0431-035X

Başvuru: 27.03.2023

Kabul: 28.10.2023

Atf:
Kahraman Güloğlu, F. ve Şakar, Ö. (2023). Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ortopedik engelli kadınların görünmezliği ve toplumsal cinsiyetsizleştirilmeleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 34(4), 839-868. DOI: 10.33417/tsh.1257243

ÖZ

Geleneksel toplumsal cinsiyet kadın rollerini yerine getirmede engelli kadınlara atfedilen negatif imajlar onların kadın olma kimliklerini olumsuz etkilemektedir. Ortopedik engelli kadınların bedenlerindeki görünür yeti yitimleri onlara atfedilen bu imajlarla birleştiğinde sınırlı bir yaşam alanı içerisinde kalmalarına, toplumda görünmez olmalarına ve bir anlamda toplumsal cinsiyetsizleştirilmelerine neden olmaktadır. Bu araştırmanın amacı geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ortopedik engelli kadınların görünmezliğini, toplumsal cinsiyetsizleştirilmelerini ve bu durumun onların sosyal yaşamları üzerindeki etkisini kendi deneyimleri ve fikirleri üzerinden keşfetmektir. Çalışma nitel araştırma desenlerinden fenomenolojiyle yürütülmüştür. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak 14 ortopedik engelli kadınla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilmiş, MAXQDA programıyla analiz edilmiştir. Araştırmada ortopedik engelli kadınların kadın olma rollerinde evlenemez, anne olamaz, erkeğe eş olamaz şeklindeki negatif imajlarla görünmez oldukları; bu durumun sosyal yaşamlarında hayattan soyutlanma ve görünmezliğe neden olduğu, engelli kimliğini öne çıkardığı; toplumsal cinsiyetsizleştirilmenin daha çok psikolojik şiddet olarak anlamlandırıldığı; çoğunluğun güncel olarak bedenlerine ve toplumsal cinsiyetlerine uygun olarak yaşayabildiği; deneyimi veya fikri olanların çoğunluğuna göre üreme ve cinsel sağlık hakkına erişimde toplumsal cinsiyetçi yapının etkisi olduğu; toplumsal hayata katılımın artması için özellikle toplumsal farkındalığın artırılması, erişilebilirlik ve sağlık alanında iyileştirilmelerin yapılması, istihdama ilişkin düzenlemelerin yapılması, engelli kadınlara özel eğitimlerin verilmesi, sosyal yardımların artırılması, engelli kadınlara psiko-sosyal destek verilmesi gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ortopedik engelli kadın, toplumsal cinsiyetsizleştirme, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri, negatif imajlar

ABSTRACT

Women with orthopedically disabilities face negative images in society while fulfilling their traditional gender roles, and in this sense they become invisible. The aim of this research is to explore the invisibility of women with orthopedically disabilities in the context of traditional gender roles and, in a sense, their de-genderization, and the impact of this situation on their social lives through their own experiences and ideas. We used the phenomenology method to achieve this goal. We interviewed 14 women with orthopedically disabilities and analyzed the data with the MAXQDA program. Some of the results of the research can be listed as follows: Women with orthopedically disabilities are invisible in their role as women. De-gendering is often interpreted as psychological violence. They can currently live in accordance with their body and gender. The gender structure has an effect on accessing the right to reproductive and sexual health. In order to increase participation in social life, improvements should be made especially in the areas of social awareness, accessibility, health and employment.

Special training and psycho-social support s should be given to women with disabilities, welfare benefits should be increased.

Keywords: *Women with orthopedically disabilities, de-genderization, traditional gender roles, negative images*

GİRİŞ

Toplum içerisinde bireyler geleneksel toplumsal cinsiyetlerine uygun bir kimlikle resmedilerek görünür hale gelmektedir. Erkekler ev geçindirme ve baba olma kimlikleri ile öne çıkarken; kadınlar eş olma, evin düzenini sağlama ve anne olma kimlikleri ile toplumda geleneksel olarak kendilerine yer edinmektedirler. Burcu (2020) Oppong ve Abu'ya (1985) katılarak kadın olmanın toplumsal cinsiyet rollerini "annelik rolü, eş olma rolü, ev kadınlığı rolü, akrabalık rolü, mesleki rolü, topluluk rolü, birey rolü" (ss. 86-87) olarak belirtmiştir. Temur-Şimşekcan ve Kara'ya (2016) göre erkek olmanın toplumsal cinsiyet rolleri ise "...çocuklarının, eşlerinin ve evlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaları, ailelerini koruyup kollamaları, duygusal açıdan güçlü, özverili, çalışkan vb. olmalarıdır" (s. 27). Bu kimliklerin oluşumunda toplumsallaşma değerli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Metin (2011) kız çocuğunun annesi ve yakın kadın çevresi ile kendisini özdeşleştirdiğini, annelerin rollerini ve kimliklerini dışsallaştırmasıyla kadın rolünün ve kimliğinin ortaya çıktığını, dışsallaştırılan bu rol ve kimliğin kız çocuğu tarafından içselleştirildiğini belirtmiştir. Giddens ve Sutton'ın (2019) cinsiyet sosyalleşmesi olarak adlandırdığı bu süreçte başta aile olmak üzere toplumsal kurumların yardımıyla toplumsal cinsiyet rolleri aktarılmaktadır. Böylece toplumsallaşmayla geleneksel kadın rolleri ve bu rollerin biçimlendirdiği kadın kimliği nesilden nesile geçmektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri aktarımının baskın olduğu toplumsal cinsiyetçi yapılarda kadınların ev içi ve dışı sorumlulukları belirgindir. Burcu (2020) toplumsal cinsiyetçi yapının aile içi ilişkilerde kadına birçok rol vermesi, kadının ev dışı rollerinin, statülerinin gelişmesini ve sosyal alanda kabul görmesini engellediğini vurgulamıştır. Bir anlamda beden toplumsal olarak inşa edilmektedir. Burada kadın bedeninin yeti yitimli olup olmaması da ev içi ve ev dışı sorumlulukların kendisine verilmesinde belirleyicidir. İşte engelli kadınlar bu konuda en ağır dezavantajı yaşamaktadırlar. Wendell'in (1989) de belirttiği gibi "Engelli kadınlar hem sağlam bedenlilerin hâkim olduğu toplumlarda engelli olma hem de erkek egemen toplumlarda kadın olma baskısıyla savaşılmaktadırlar" (s. 105).

Engelli bireyler geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmede tutumsal bariyerlerle karşılaşmaktadırlar. Bu konuya dikkat çekmek ve önlem almak için engellilikle ilgili uluslararası düzenlemelerde özellikle engelli kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine ve onların cinsel yaşam haklarına dair korumalara yer verilmiştir. Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kuralların 9 No'lu Kuralında (1993) taraf devletlerin, engelli bireylerin özellikle de engelli kızların ve kadınların cinselliklerine, evliliklerine, analık ve babalıklarına karşı toplumda var olan olumsuz tutum ve davranışları değiştirmek için önlemler alınmasına ve bunların geliştirilmesine destek vereceği açıklanmıştır. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Komitesi 5 No'lu Genel Yorum'unda (1994) engelli bireylerin bazen cinsiyetsiz insanlar olarak görüldüğüne dikkat çekilmiştir. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 25. Maddesi'nde taraf devletlerin engelli bireylerin üreme ve cinsel sağlığıyla ilgili sosyal içerme çalışmaları yapmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Burcu (2020) kadın ya da erkek engelli bireylerin engelli bedene sahip olmalarının “bedensel biçimin ve işlevlerin normalden sapmış olması anlamına gelmemesi” gerektiğini vurgulamıştır (s. 94). Abu-Habib (1997) yaptığı bir çalışmada engelli bireylerin cinsiyetsiz olmadıklarına dikkat çekerek onların sosyo-ekonomik, yaş, eğitim vb. olarak farklı özelliklere sahip bireyler olduklarını vurgulamıştır. Oliver ve Barnes (1998) ise Fine ve Ash’ın (1985) görüşlerine katılarak toplumun değerler sisteminin engelli erkekleri genel erkek rolünü arzulamaya ittiğini, ancak engelli kadınların böyle bir karşılaştırmalı fikre sahip olmadığını aktarmışlardır. Meekosha (1998) engelli kadınların ve erkeklerin bedenlerinin biyolojik fonksiyonlarının azlığına indirildiğine dikkat çekmiştir. Ancak engelli kadınların engelli olmayan erkek ve bazen de engelli erkek bedenleri tarafından istismara, istilaya ve tıbbi müdahale ile yeniden biçimlendirilmeye maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Engelli kadınların depresyon, stres, düşük kendine güven ve sosyal dışlanma gibi önemli psikolojik sorunları deneyimlediğini belirten Meekosha (2006) engelli kadınların ev temelli aktivitelere yönlendirildiğini, ancak engelli erkeklerin ev dışındaki aktiviteler konusunda daha çok desteklendiğini belirtmiştir.

Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri açısından engelli kadınlar ile engelli olmayan kadınlar arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum özellikle eş ve anne olma rollerinde belirginleşmektedir. Kadınların eş ve anne olmaya karşı direnmelerine rağmen; engelli kadınların aynı rolleri yerine getirmek için ısrar etmeleri, ancak bu rollere uygun görülmemeleri ayrı bir çelişkili toplumsal cinsiyet alanıdır. Birçok araştırmacı engelli kadınların toplumdaki geleneksel kadınlık rollerini ve kadınlık kimliğini yerine getiremeyeceklerinin düşünüldüğüne dikkat çekmiştir. Traustadottir (1990) engelli kadınların “geleneksel anne, ev kadını, çocuk büyütücü, aşık ve ekonomik olarak üretici rollerde” (s.12) görülmediklerine belirtmiştir. Meekosha (2006) da engelli kız çocuklarının toplumsal cinsiyet rolleri gereğince anne olmak isteyebileceklerini, ancak engellilik statüleri nedeniyle bu isteğin reddedilebileceğine vurgulamıştır. Karataş ve Gökçearslan-Çifci (2010) engelli kadınların kadın olmanın toplumsal rollerini yerine getirme konusunda hem aileleri hem de çevreleri tarafından olumsuz tutum ve algıyla karşılandıklarını söylemişlerdir.

Engelli kadınların toplumdaki geleneksel kadınlık rollerini (iyi bir eş, iyi bir anne olma ve ev işi yapma) yerine getirmede güçlüklerle karşılaşacakları ve hatta bunları yapamayacakları düşünülmektedir (Kamanlıoğlu, 2007; Waxman Fiduccia ve Wolfe, 1999; Disability Awareness in Action, 1997). Kadın ve engelli olmanın dezavantajını bir arada yaşayan engelli kadınlar geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmede bu şekilde tutumsal bariyerlerle karşılaşmakta ve kadınlık kimliğinin bu önemli rollerini yerine getirmede sosyal dışlanmaya uğramaktadırlar. Hatta engelli kadınlar psikolojik ve fiziksel istismara maruz kalmakta, gönülsüz olarak kısırlaştırılmakta, evlenmeleri ve çocuk sahibi olmaları ve kendi yaşamları hakkında karar vermeleri engellenmektedir (Reicher, 2012). Finger’ın (1990) kültürel kalıpların engelli kadınların kadınlık rollerini kısıtladığı fikrine katılan Garland-Thomson (2011) engelli kadınların temel kadınlık hakları için dahi mücadele ettiklerine işaret etmiştir:

“Kültürel kalıplar sakat kadını aseksüel, üreme yetisinden yoksun, aşırı bağımlı ve çekicilikten yoksun olarak -hakiki kadınlık ve kadınsı güzellik alanınının genel olarak dışında kişiler olarak-

tasavvur eder. Sakat kadınlar çoğu zaman cinselliklerinin ve çocuk doğurma haklarının tanınması için mücadele etmek zorunda kalırlar” (s. 535).

Engelli kadınlar cinsiyetsiz, evlenemez, üreme hakkından yoksun olarak görülmektedirler (Tören, 2014; Kurnaz-Özdemir, 2012; Waxman Fiduccia ve Wolfe, 1999; Orhan ve Özkan, 2020). Masson (2013) geçmişte engelli kızların ve kadınların zorunlu olarak kısırlaştırılmaya maruz kaldıklarına ve engelli kadınların annelik hakkının aileleri, sağlık çalışanları ve toplumsal kurumlar tarafından ‘evlenemeyeceksin, çocuk sahibi olmayacaksın’ (s. 120) şeklinde reddedildiğine dikkat çekerek, engelli kadınların hamileliğinin başkaları tarafından duyulmasının da aileleri tarafından onaylanmadığına dikkat çekmiştir. Kokonali ve arkadaşlarının (2018) çalışması engelli kadınların toplum içerisindeki bireyler ve sağlık çalışanları tarafından asexual olarak görüldüklerini, çocuk sahibi olma konusunda olumsuz yargı ve tavırlarla karşı karşıya kaldıklarını, engelli kadınların üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkındaki temel bilgilere ulaşamadıklarını, olumsuz davranışlara maruz kaldıklarını ortaya çıkarmıştır.

Fiziksel çekicilik ve dış görünüş konusunda toplum içerisinde var olan ideal kadın kimliğiyle bütünleşemeyip görünmez kılınan engelli kadınlar toplumun ideal kadın kimliğine uyma konusunda problem yaşamaktadırlar. Zavallı, yetersiz, beceriksiz, asexual, kadınsı olmayan, bağımlı ve cinsiyetsiz olarak negatif imajlara sahip olan engelli kadınların geleneksel kadınlık kimlikleri zayıflamaktadır (Purutçuoğlu ve Aksel, 2017; Burcu, 2020). Engelli kadınlara dair tüm bu negatif imajlar onların toplumdaki görünmezliklerini artırmaktadır (Kahraman-Güloğlu, 2017).

Peki ortopedik engelli kadınlar kadın olmanın toplumsal rollerini yerine getirmede ve kadın olma kimliklerini ortaya çıkarmada ne kadar görünürdür? Ortopedik engelli kadınlar toplumun bedenlerine atfettikleri negatif imajlara maruz kalmaktadırlar. Bu durum onların kadınlık kimliklerini olumsuz etkilemekte, toplum içerisinde toplumsal cinsiyetsiz olarak algılanmalarına neden olmaktadır.

Çocuk sahibi olmaları, iyi bir eş olmaları ve eşlerini rahat ettirmeleri konularında ortopedik engelli kadınlara karşı toplumda olumsuz tutum ve önyargılar bulunmaktadır. Bu durum bekar ortopedik engelli kadınların evlenmelerinde, evlilerin ise çocuk sahibi olmalarında tereddüt etmelerine neden olabilir (Buz ve Karabulut, 2015). Kurnaz-Özdemir (2012) Nisha'nın (2006) ve Llyod'un (1992) fikirlerine katılarak ortopedik engelli kadınların, kadın olmanın toplumsal rollerini özellikle cinsel ve üreme temelli özelliklerini, çocuk yetiştirme rollerini yerine getiremez-yapamaz olarak algılanmalarının onların çekici gözükmelerine bariyer oluşturduğunu aktarmıştır. Ona göre (2012) ortopedik engelli kadınların bu rollerinden reddedilişi aslında onların aile ve cinsel yaşamdan reddedilişidir. Aslında bu durum ortopedik engelli kadınların toplumsal cinsiyetsizleştirilmesidir.

Altınova ve Duyan'a (2013) göre toplumsal cinsiyet (gender) kadın ve erkeğin biyolojik özellikleri haricinde toplum tarafından kadın ve erkeğin özelliklerinin içinde yaşanan toplumun kültürüne göre yeniden yapılandırılmasına yönelik bir terimdir. Toplumsal cinsiyetsizleşme (genderless) ise bireylerin kadın ve erkeğe yönelik toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarını kabul etmemeleri ya da

bu kimliklerle toplum içinde var olmaya karşı çıkmalarına yönelik bir kavram olarak tanımlanabilir. Toplumsal cinsiyetsizleştirilme (de-genderization) kadın ve erkeğe yönelik toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarını yerine getirmek isteyen bireylerin bu rol ve sorumluluklardan mahrum bırakılması, bunlara layık görülmemesi veya bu bağlamda görünmez kılınması olarak tanımlanabilir. Örneğin; Ataerkil yapı ile birlikte köleleştirilen ve ırkçılığın hâkim olması nedeniyle Afrika kökenli Amerikalı siyah kadınların beyaz kadınlardan ayrıştırılarak daha sınırlı bir alanda yaşadıklarını, iradeleri dışında siyah erkeklerin kendilerine eş olarak seçildiğini, çocuklarının alınıp satıldığını, fiziksel ve üreme haklarının sömürüldüğünü, erkeklerle aynı işi yapmaya layık görüldüklerini, her daim iş yapmaya mahkûm edildiklerini, tacize uğradıklarını belirten Marshall (2022) siyah kadınların köleleştirilerek cinsiyetsizleştirildiklerine dikkat çekmiştir. Yine toplumun ortopedik engelli kadınları toplumsal cinsiyet rollerine layık görmemesi, bu rolleri onların layıkıyla yerine getiremeyeceğini düşünmesi aslında onları toplumsal cinsiyetsizleştirmektedir.

Ortopedik engelli kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet kadın rollerini yerine getirmede tutumsal ve fiziksel bariyerlerle karşılaşmaları onların toplumsal cinsiyetinin görünmemesine ve sonuç olarak toplumsal cinsiyetsizleştirilmelerine neden olmaktadır. Bu durum toplumun oluşturduğu negatif imajlardan kaynaklanmaktadır. Bu türden negatif imajlar ortopedik engelli kadınların aile ve evlilik yaşamında, sağlık ve sosyal alanda eksik, çirkin, çocuksu, yardıma muhtaç, evlenemez, çocuk doğuramaz, aseksüel olarak görülmelerine neden olmaktadır. Bu durum onların kendi bedenlerine ve toplumsal cinsiyet kimliklerine dair iyi oluş hallerini düşürmektedir. Toplum, engelli kadın ve engelli erkek ayrımı yapmayıp engelli tabirini kullanmaktadır. Bu anlamda da genelde engelli kadınlar daha özelde de ortopedik engelli kadınlar toplumsal cinsiyetsizleştirilmektedir.

Toplumun geneli tarafından geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uygun görülmemek veya bu rolleri görmezden gelinerek toplumsal cinsiyetsizleştirilen ortopedik engelli kadınların bu durumu nasıl deneyimledikleri bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Buradan yola çıkarak ortopedik engelli kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini gerçekleştirmede nasıl görünmez hale getirildiklerinin ve bu bağlamda nasıl toplumsal cinsiyetsizleştirildiklerinin keşfedilmesi bu araştırmanın genel amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın genel amacına bağlı alt amaçları ise şu şekildedir:

- Ortopedik engelli kadınların kendi kadınlık kimliklerine bakış açıları ortaya çıkarılarak toplumdaki görünürlüklerini artırmak.
- Ortopedik engelli kadınların toplumsal cinsiyetsizleştirilmesinin onların sosyal yaşamları üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak.
- Toplumsal cinsiyetsizleştirilmenin ortopedik engelli kadınlar tarafından bir tür şiddet olarak algılanıp algılanmadığını belirlemek.
- Ortopedik engelli kadınların kendi bedenlerine ve cinsiyetlerine uygun yaşayıp yaşamadıklarını keşfetmek.

- Ortopedik engelli kadınların üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimlerinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin etkisini belirlemek.

YÖNTEM

Araştırma nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenolojinin psikolojik fenomenoloji türüyle yürütülmüştür. Bireysel deneyimlerin araştırıldığı fenomenoloji katılımcıların konu hakkındaki algılarını ve anlamlandırmalarını incelemektedir. Fenomenoloji “bilinçli tecrübelerle ilişkin kritik bir düşünme sürecidir” (Baş ve Akturan, 2017, s. 90). Bu yöntemle aynı fenomenin farklı bireyler tarafından nasıl deneyimlendiği derinlemesine anlaşılmaktadır (Creswell, 2015). Fenomenolojik araştırma bir olguya ilişkin bireyin yaşadıklarını kendi ifadeleriyle keşfetmektedir.

“Fenomenolojik araştırma yaklaşımının amacı, ‘engellilik’ hikâyeleri üzerinde durarak farklılığı ya da ayrımcılığı çözümlenmeye çalışmaktır. Bu yaklaşıma göre engellilik, engelli bireylerin yaşadığı deneyimlerle şekillenir” (Burcu, 2020, s. 82). Moustakas tarafından geliştirilen psikolojik fenomenolojide araştırmacıların yorumlarından ziyade katılımcıların deneyimlerinin betimlenmesi ön plandadır (aktaran Creswell, 2015). Böylece çalışmada ortopedik engelli kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet kadın rollerini nasıl deneyimledikleri kendi ifadeleriyle keşfedilmeye çalışılmıştır. Araştırmada örneklerin eşit seçilme olasılığına sahip olmadığı olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme ile katılımcılar belirlenmiştir. Güçlü’ye (2021) göre amaçlı örneklemede “araştırmacı kendi sağduyusu ve kararına bağlı olarak” çalıştığı konu hakkında görüşeceği kişilerden hangisinden en yüksek bilgiyi alacağı düşüncesiyle örneklerini seçer (s. 118). Buradan yola çıkılarak ilk elden bilgilerin toplanması için bu çalışmada amaçlı örnekleme (Baş ve Akturan, 2017) kullanılmıştır. “Amaçlı örnekleme yönteminde araştırmacılar, kolayca ulaşabildiklerinden örnek seçerler” (Güçlü, 2021, s. 118). Bu doğrultuda araştırmanın amacını anlamlandırmak için konuya yönelik düşünce ve deneyime sahip, Bursa Engelli Kadınlar Derneğine ve Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneğine üye olan, 18 yaş üstü toplam 14 ortopedik engelli kadın ile görüşülmüştür. Katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilmiş ve gönüllü olarak çalışmaya katılmaları istenmiştir. Görüşmeler için katılımcıların müsait oldukları günler belirlenmiştir. Araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak, telefonla veya yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerle veriler toplanmıştır. Katılımcıların izinleriyle veriler önce cihaza kaydedilmiş, sonra yazıya geçirilmiştir. Veri analizinde önce Downing’in öne sürdüğü (aktaran Baş ve Akturan, 2017) adımlar sırasıyla takip edilmiştir: Toplanan verilerde tecrübeyi anlamak için anılar tanımlanmış, tecrübenin yapısal içeriği listelenmiş, temalar oluşturulup yapısal tanımları yapılmıştır. Araştırılan konuya ilişkin tecrübelerin esasları ortaya konulmuştur. Daha sonra Maustakas’ın (aktaran Sönmez ve Alacapınar, 2019) önerdiği deneyimin ortaya konduğu “metin-yapısal anlam, öz ve tanımlar” bir araya getirilmiştir. Tüm bu analizde nitel araştırma analiz programlarından biri olan MAXQDA kullanılmış ve sonuçlar araştırmacılar tarafından yorumlanmıştır.

Araştırmada aşağıda yer alan sorulara cevaplar bulunmaya çalışılmıştır:

- Kadın olma rollerinizi (kadınlık kimliğini) yerine getirmede görünür müsünüz? Bu rollerinizi yerine getirmede geleneksel toplumsal cinsiyetçi yapının etkisi var mıdır? Bu konuya ilişkin düşünce ve deneyimleriniz nelerdir?
- Toplumsal cinsiyetsizleştirme sorununa maruz kalmanız sosyal yaşamınız üzerinde etkili midir? Bu konuya ilişkin düşünce ve deneyimleriniz nelerdir?
- Üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkınıza erişimde geleneksel toplumsal cinsiyetçi rollerin etkisi var mıdır? Bu konuya ilişkin düşünce ve deneyimleriniz nelerdir?
- Kendi bedeninize ve cinsiyetinize uygun olarak yaşayabiliyor musunuz? Bu konuya ilişkin düşünce ve deneyimleriniz nelerdir?
- Sizce ortopedik engelli kadınların toplumsal cinsiyetsizleştirilmesi bir tür şiddet midir? Bunu nasıl anlamlandırıyoruz? Kendi bedeninizi düşündüğünüzde bunu nasıl ifade edersiniz?
- Aile ve evlilik yaşamınızda, sağlık alanında ve toplumsal yaşam içerisinde daha iyi bir yaşam elde edebilmeniz için size ve tüm engelli kadınlara nasıl bir çalışma yapılmasını isterdiniz?

Bu sorulardan ve sorulara verilen cevaplardan yola çıkılarak temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan bu temalara bulgular kısmında sırasıyla yer verilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1: Ortopedik Engelli Kadınların Sosyo-Demografik Özellikleri

Görüşme No	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durumu	Çalışma Durumu	Yeti yitimi Oranı ¹
G1	37	Lise Mezunu [Üniversite Okuyor]	Evli	Çalışıyor	%60
G2	36	İlkokul Mezunu	Boşanmış	Çalışıyor	%99
G3	34	Lise Mezunu	Evli	Çalışıyor	%51
G4	36	Lise Mezunu	Bekar	Çalışmıyor	%87
G5	27	Ön Lisans Mezunu	Bekar	Çalışıyor	%88
G6	38	Yüksek Lisans Mezunu	Bekar	Çalışıyor	%44
G7	34	Lise Mezunu	Evli	Çalışıyor	%88
G8	30	Lise Mezunu	Bekar	Çalışmıyor	%65
G9	49	Lise Mezunu	Bekar	Çalışıyor	%62,5
G10	54	Okur yazar	Bekar	Çalışmıyor	%87

¹ Türkiye’de engelli sağlık kurulu raporları hastanelerde uzman hekim kadrosu tarafından verilmektedir. Bu nedenle engelliliğin bireysel boyutu olan yeti yitimlerinin ölçüsü yapılmaktadır. Engelliliğin sosyal boyutu ölçül(e)mediğinden çalışmamızda engellilik ölçümlerine yeti yitimi oranı olarak yer verilmiştir. Engelli Bireyler Enternasyoneli’ne (Disabled People International, 1982) göre yeti yitimi (impairment) “Bireydeki bedensel, zihinsel ya da duyuşsal bozukluğun neden olduğu işlevsel sınırlılıktır” (aktaran Oliver, 1996, The Problem bölümü, para. 8).

Tablo 1: Ortopedik Engelli Kadınların Sosyo-Demografik Özellikleri (devamı)

Görüşme No	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durumu	Çalışma Durumu	Yeti yitimi Oranı ²
G11	32	Lisans Mezunu	Bekar	Çalışıyor	%68
G12	35	Lise Mezunu	Bekar	Çalışıyor	%80
G13	45	İlkokul Mezunu	Bekar	Çalışıyor	%75
G14	39	Lise Mezunu	Evli	Emekli	%69

Ortopedik engelli kadınlardan 6'sı 25-35 yaş, 6'sı 35-45 yaş, 2'si ise 45-55 yaş aralığındadır. Ortopedik engelli kadınlardan 2'sinin yeti yitimi oranı %40-55, 3'ünün %60-65, 3'ünün %65-75, 5'inin %80-90, 1'inin %90-100 aralığındadır. Ortopedik engelli kadınlardan 8'i lise mezunu, 1'i ön lisans mezunu, 1'i lisans mezunu, 1'i yüksek lisans mezunu, 2'si ilkokul mezunudur. 1'i ise hiç okula gitmemiştir ancak okur yazardır. Ortopedik engelli kadınlardan 9'u bekar, 4'ü evli, 1'i ise eşinden boşanmıştır. Ortopedik engelli kadınlardan 10'unun çalıştığı, 3'ünün çalışmadığı, 1'inin ise emekli olduğu görülmektedir.

Kadın Olma Rollerini Yerine Getirmedeki Görünürlük: Engelli Kadın Evlenemez, Anne Olamaz, Erkeğe Eş Olamaz

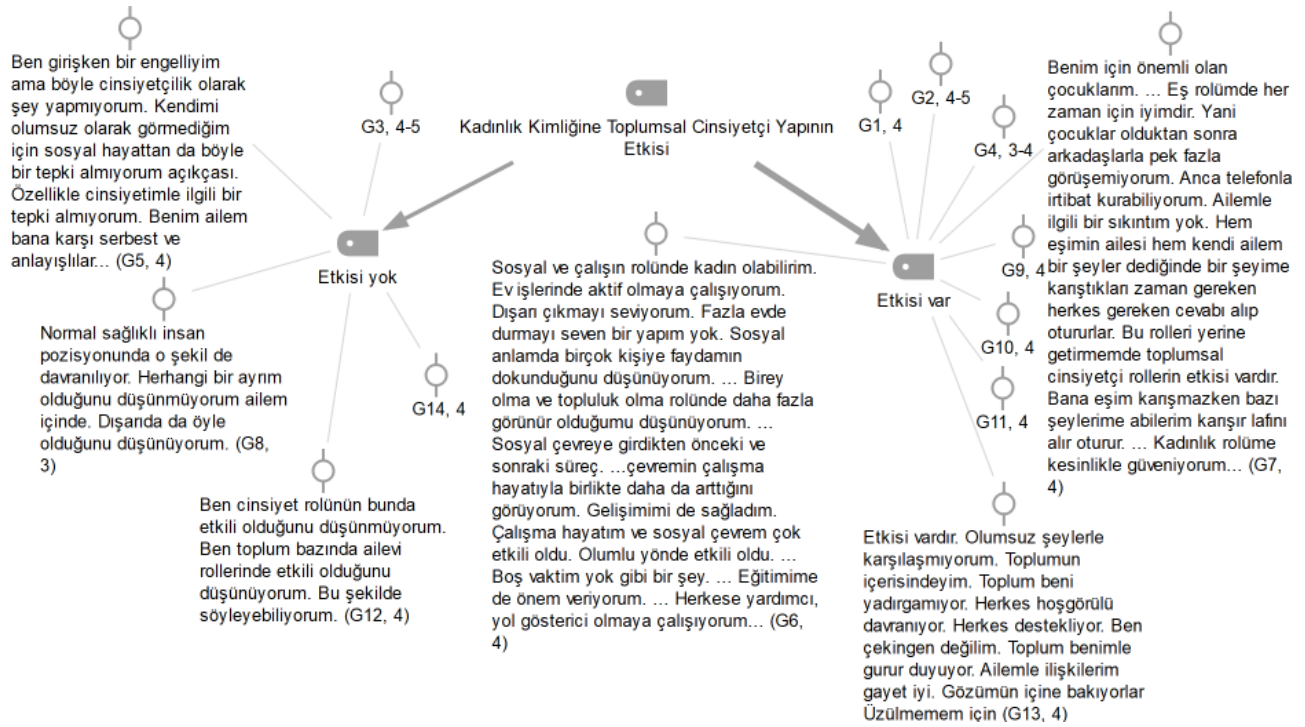
Kod Sistemi	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	G13	G14	TOPLAM
✓ Kadınlik kimliğindeki görünürlük															0
• Görünür olmak	■	■	■		■		■	■	■		■		■	■	10
• Orta düzeyde görünür olmak						■						■			2
• Görünür olmamak				■						■					2
✓ Kadınlik kimliğine toplumsal cinsiyetçi y:															0
• Etkisi var	■	■		■		■	■		■	■	■		■	■	9
• Etkisi yok			■		■			■				■		■	5
Σ TOPLAM	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	28

Şekil 1: Ortopedik Engelli Kadınların Kadın Olma Rollerini Yerine Getirmedeki Görünürlüklerine Yönelik Deneyimlerinin Matrisi

Araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınlardan 10'u kadın olma rollerini yerine getirmede görünür olduğunu, 2'si orta düzeyde görünür olduğunu, 2'si de görünür olmadığını düşünmektedir. Kadınlik kimliğinde görünür olduğunu ifade eden 6 engelli kadın ile görünür olmadığını ifade eden 2 engelli kadın toplumsal cinsiyetçi yapının kadınlik kimlikleri üzerinde etkili olduğunu; kadınlik kimliğinde görünür olduğunu söyleyen 4 engelli kadın toplumsal cinsiyetçi yapının kadınlik kimlikleri üzerinde

² Türkiye'de engelli sağlık kurulu raporları hastanelerde uzman hekim kadrosu tarafından verilmektedir. Bu nedenle engelliliğin bireysel boyutu olan yeti yitimlerinin ölçüsü yapılmaktadır. Engelliliğin sosyal boyutu ölçül(e)mediğinden çalışmamızda engellilik ölçümlerine yeti yitimi oranı olarak yer verilmiştir. Engelli Bireyler Enternasyoneli'ne (Disabled People International, 1982) göre yeti yitimi (impairment) "Bireydeki bedensel, zihinsel ya da duyuşsal bozukluğun neden olduğu işlevsel sınırlılıktır" (aktaran Oliver, 1996, The Problem bölümü, para. 8).

etkili olmadığını; orta düzeyde görünür olduğunu belirten bir engelli kadın toplumsal cinsiyetçi yapının kadınlık kimliği üzerinde etkili olduğunu ifade ederken diğeri etkili olmadığını belirtmiştir.

Şekil 2: Ortopedik Engelli Kadınların Kadınlık Kimliğine Toplumsal Cinsiyetçi Yapının Etkisine Yönelik Deneyimlerinin Kod-Alt-Kod Modeli

Toplumsal cinsiyetçi yapının tutumları engelli kadınların kadınlık kimliğini aile ve evlilik yaşamında, sağlık alanında ve sosyal alanda eksik, çirkin, çocuksu, yardıma muhtaç, evlenemez, çocuk doğuramaz, aseksüel olarak görmektedir. Araştırmada kadınlık kimliğini yerine getirmede görünür olduğunu düşünen engelli kadınlar bile toplumun kendilerini bu şekilde değerlendirmediklerini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda ortopedik engelli kadınların kadınlık kimliğine yönelik düşünce ve deneyimleri kendi ifadelerinden yola çıkılarak “Engelli Kadın Evlenemez, Anne Olamaz, Erkeğe Eş Olamaz” şeklinde tema öbeği olarak gruplandırılmıştır.

Kadın olma rollerini yerine getirmede görünür olduklarını belirten katılımcılardan bazılarının düşünce ve deneyimleri şu şekildedir:

“Gerek fiziksel gerek maddi ve manevi olarak kadınlık rollerimi yerine getirdiğimi düşünüyorum. Ama toplumun beni kadın olarak gördüğünü düşünmüyorum. Engelli kadın ne kadar süslense de püslense de ne kadar kadınlık görevini yerine getirirse de toplumun gözünde engelli olarak gözüküyor. Üçüncü bir cins olarak görülüyor. Yani cinsiyetsizleştiriliyor. ... Kadın cinsiyeti bize giydirilmiyor. ... Annelik duygusunu elinizden alıyorlar. Her koşulda engelli kadının cinsiyetini elinden alma yönünde bir çaba var. ... Kadın cinsiyetinden ziyade engelli olduğum için sıkıntı yaşadım. ...” (G1)

“... Toplum tarafından engelli bireysin hani sürekli kendini karşı cinsten koru, kılık kıyafetine dikkat et, tacize, tecavüze uğrarsın ifadeleri engelli bayanlara çok söyleniyor.

Mesela evlilik hayatı engelli kadınlar açısından daha zor. ... engelli kadınların evlilik oranları çok düşük. Erkeğin engeli gözüküyor. ... Her şey kadından bekleniyor. Kadın çocuk yapabilir mi, kadın çocuğuna bakabilecek mi, kadın bana hizmet edebilecek mi, kadın aileme hizmet edebilecek mi... Bunlar hep kadından bekleniyor. Evlenmeyi düşündüm. Karşı tarafın ailesi karşı çıktı. Direk engelimden vurdular. ... Engelli bayanların içinde evlilik oranlarının en düşük olduğu engel türü ortopedik engelliler. ...” (G11)

“Kadın olma rollerimi yerine getirmede görünürüm. ... Dış çevrede özellikle aile, akraba engellisin, kadınsın, şunu yapamazsın bunu yapamazsın demelerine rağmen ben hepsinin laflarına karşılık bunu yaparım dedim bunları da başardım. ...” (G2)

Asch, Rousso ve Jefferies (2001) engelli kadınların toplumsal cinsiyet ve engellilik temelli tüm basmakalıp düşüncelere direnmeleriyle, oluşturdukları kimliklerle övüneceklerini vurgulamışlardır. Ayrıca engelli kadınların ailelerine rağmen veya aileleri yüzünden eğitim alabileceklerini, bir işe sahip olabileceklerini ve eğer isterlerse her türlü bağımsız hareketi yapabileceklerini belirtmişlerdir. Araştırmamızda katılımcıların deneyimlerinden yola çıkarak toplum tarafından üretilen basmakalıp fikirlere karşı çıkan ortopedik engelli kadınların kadın olma rollerini yerine getirmede görünür olduklarını ancak toplumun onları bu şekilde görmediğini aktarmışlardır. Doe (1998) de eğer engelli kadının engeli ve diğer kimlikleri hakkında iyi hisse sahipse ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabildiğinin saptandığını belirtmiştir. İhtiyaçlarını dile getiren engelli kadınların daha başarılı olduğu tespit edildiğini, engelli kimliğini gizlemeye çalışanların ise daha sonradan böyle davrandıklarına pişman olduklarını söylemiştir.

Kadın olma rollerinde görünür olmadığını belirten katılımcıların düşünce ve deneyimleri ise şu şekildedir:

“... Yerine getirilmesi gereken rolüm hiç olmadı. Çünkü engelli bir kız çocuğu olarak, vasıfsız eleman gibi büyütüldüm. Nasıl olsa evlenemez, anne olamaz, erkeğe eş olamaz gözüyle bakıldığım için kadın olma rolü bana verilmedi. Tabi çocukken bu durum kendinizi eksik hissettirse de şu an bu rolü bilmemiş olmam bana güç katıyor. Kadınlık rolü zaten başlı başına toplumsal cinsiyetçi yapının bir görüşüdür. Ben toplumsal kadınlık rollerini yerine getirmiyorum hala. Kendim için kimseye muhtaç olmadan hayatımı idame ettirmem için yapmam gereken rolleri yerine getiriyorum. ...” (G4)

“Engelli bir kadın olarak anne olamadım, eş değilim. Bu roller bende görünür pozisyonda değil. Bunun arkasında yatan şey engellilik. ... Herkesin kafasında ben engelliyim. Yürüyemeyen sakatlığı ön planda olan bir insanım. ... Beni toplum sakat yerine koydu. Bir köşeye oturturdu. Bu anne olamaz, evlenemez dedi ... ben hepsini başardım.” (G10)

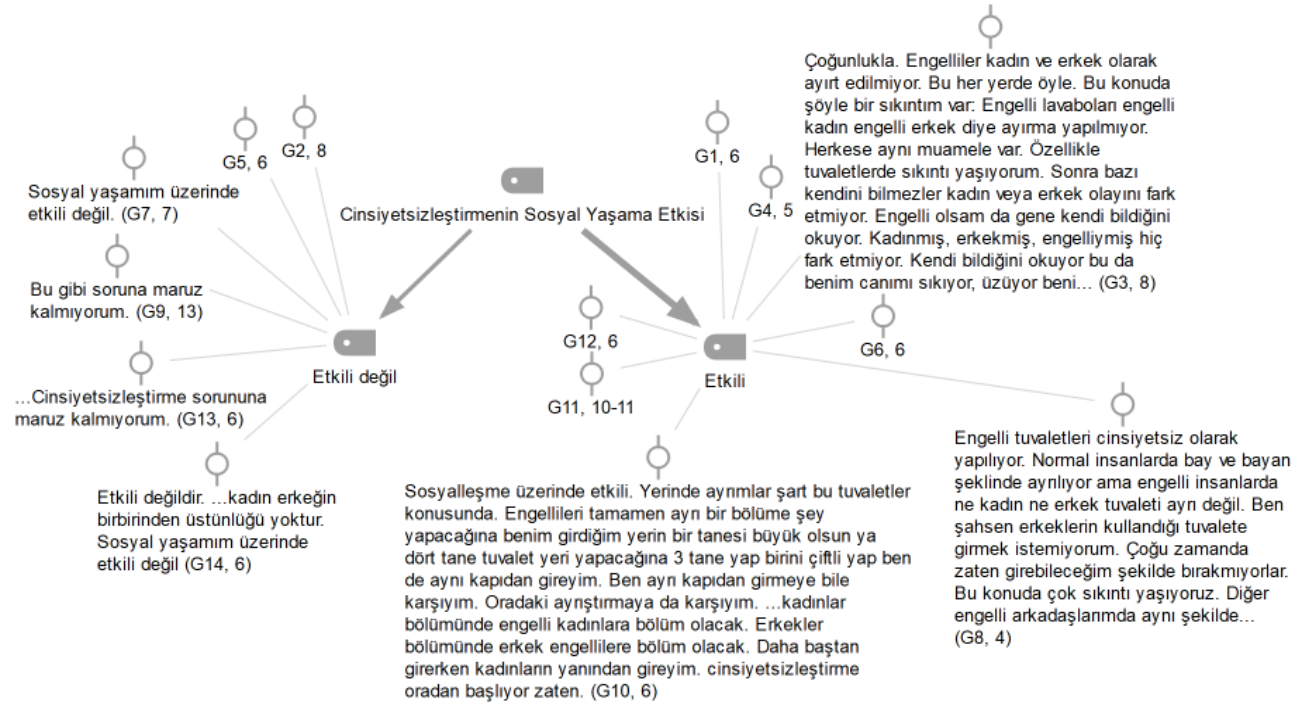
Rouso (2003) "Engelli kadınlar ve kız çocukları çoğunlukla hasta, muhtaç, çocuksu, bağımlı, beceriksiz ve cinsiyetsiz, seçenekleri ve fırsatları büyük oranda sınırlandırılmış olarak klişeleştirilir" (s. 3) diyerek engelli kadınların toplum tarafından nasıl toplumsal cinsiyetsiz ve bağımlı bireyler olarak algılandığına dikkat çekmiştir. Araştırmamızda da ortopedik engelli kadınlar başkalarının onları toplumsal cinsiyetsiz olarak gördüğünü ancak kendilerinin böyle düşünmediklerini, bu türden olumsuz duygularla savaşarak galip geldikleri aktarmışlardır. Böylece araştırmamızın genel amacı olan engelli kadınların nasıl toplumsal cinsiyetsizleştirildikleri keşfedilmeye çalışılmış ve alt amaçlarından biri olan kendi kadınlık kimliklerine bakış açıları ortaya çıkarılmıştır. Ortopedik engelli kadınların çoğunluğu geleneksel görüşün aksine kadın olma kimliğiyle barışıktır.

Toplumsal Cinsiyetsizleştirilmenin Sosyal Yaşama Etkisi: Hayattan Soyutlanma ve Görünmezlik

Kod Sistemi	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	G13	G14	TOPLAM
▼ Cinsiyetsizleştirilmenin sosyal yaşama etl															0
Etkili															8
Etkili değil															6
Σ TOPLAM															14

Şekil 3: Ortopedik Engelli Kadınların Toplumsal Cinsiyetsizleştirilmelerinin Sosyal Yaşamlarına Etkisine Yönelik Deneyimlerinin Kod Matrisi

Ortopedik engelli kadınlardan 8'si toplumsal cinsiyetsizleştirilmenin sosyal yaşamlarına etkili olduğunu, 6'sı ise etkili olmadığını belirtmiştir.

Şekil 4: Ortopedik Engelli Kadınların Toplumsal Cinsiyetsizleştirilmelerinin Sosyal Yaşamlarına Etkisine Yönelik Deneyimlerinin Kod-Alt-Kod Modeli

Toplumsal cinsiyetsizleştirmenin sosyal yaşamlarında etkili olduğunu belirten ortopedik engelli kadınların ifadeleri “hayattan soyutlanma ve görünmezlik” şeklinde tema öbeği ile tanımlanmıştır ve bireylerin anlatımlarıyla örneklendirilmiştir.

“Tabi ki sosyal yaşamım üzerinde etkili. ... Kadınlarla ilgili olan hiçbir şeyde kabul görmüyorsun. ... Engelli tuvaletlerini örnek olarak verebilirim. Engellilerin tuvaletleri engelli kadın engelli erkek diye ayrılmıyor. Toplumun gözünde biz engelliyiz. ... Engelli kadın şiddet gördüğünde engelliye yönelik şiddet olarak dava açıyor. Kadına yönelik şiddet olarak dava açmıyor. ...” (G1)

“Toplumsal cinsiyetsizleştirme sorunu engelli kadının görünmezliğini artırıyor. Bu olay büyümeye de başladı biliyor musunuz? ... İnsanlar ruhsuzlaştı, saygısızlaştı. ... insan ne kadar bilinçlenirse o kadar yalnız kalıyor. ...” (G3)

“Kadın olmayı seviyorum. ... Hayatın her alanında cinsiyetsizleştirilmek bu duygu düzeninizi etkiliyor. Bu sefer sorun bedenimde deyip kendinizi eksik algılıyorsunuz. Sosyal ortamda özgüvensiz oluyorsunuz. Engelli tabirini kullanıyorlar. Bu ülkede kadın olmak zor. Engelli kadın olmak ise daha zordur. Kadın olarak beğenilmek istiyorum ama toplum beni kadın olarak görmüyor. Yokmuş gibi davranıyorlar.” (G4)

“Çok etkilidir. ... Kadının kendini toplumsal cinsiyetsiz hissetmesi kesinlikle içe kapanma, hayattan soyutlaştırma, kendi kendini suçlamak, depresyon, bipolar gibi psikolojik sorunlar ve intihara kadar gidebilir. ... bir topluma girdiğim zaman girişimciliğimi sergilediğim için çok fazla negatif imajlara maruz kalmadım. ... Engelli tuvaletlerine gittiğim zaman erkek kişilerin girmesi. Çok sorunlar yaşadım. ...” (G6)

“Çalıştığım kurumda engelli tuvaletinin bayanlara ayrı erkeklere ayrı olması gerekiyor hiç düşündünüz mü dedim. ... Ben bir erkekle aynı tuvaleti paylaşmak zorunda mıyım? ... Engelli kadınlar tuvalette çok fazla tacize, tecavüze uğruyor. ... Toplumda böyle bir şeyle karşılaşacağım diye açık, süslü püslü giyinmek istemiyorum. Daha öncesinde huzurevinde çalıştım. Hani bu kız engellidir diye bir şey yapmadılar ama onların da sözlü tacizine uğradım. ... psikolojik olarak etkilendim...” (G11)

Engelli kadınların sosyal yaşama katılmalarında toplumsal cinsiyetsizleştirmenin neden olduğu önyargıların öne çıktığını görmekteyiz. Beleza'nın (2003: 12) da belirttiği gibi engelli kadınlar hakkında “önyargılar ve sosyal temsil” de ayrıca çalışılmalıdır. Herhangi bir tacize uğramaktan endişe eden ortopedik engelli kadınlar giyimlerine daha fazla dikkat etmektedir. Bununla birlikte toplumsal cinsiyetsizleştirilme sorununa sosyal yaşam içerisinde kamusal ve ortak yaşam alanlarında yer alan engelli tuvaletlerinde ve giyinme kabinlerinde somut olarak karşılaşılmaktadır. Engelli tuvaletlerini ve engelli giyinme kabinlerini engelli kadınlar engelli erkekler birlikte kullanmaktadır. Kitchin (1998) da engelli bireylerin erişimine uygun tuvaletlerin aseksüel ve her iki cinsiyet için aynı olduğunu vurgulamıştır.

Toplumsal cinsiyetsizleştirmenin sosyal yaşam üzerinde etkili olmadığını ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Bu düşünceye sahip ortopedik engelli kadınlar genel olarak deneyimlerini detaylandırmamışlardır. Bazı katılımcıların deneyimlerinin özüne inildiğinde ise aslında engelli bireyin kadın veya erkek olmasının ötesinde engelli kimliğinin vurgulandığı görülmektedir. Ancak bu durum kendi içinde cinsiyetsizleştirmeyi barındırarak engelli kadın ve erkeği toplumsal cinsiyetsizleştirmektedir. Bu deneyimler “engelli kadın ve engelli erkek yoktur, engelli birey vardır” şeklinde tema öbeği ile gruplaştırılmıştır.

“Ben bayan engelli olduğum için cinsiyetçi sorunla karşılaşmadım. ... Erkek engelli kadın engelli diye kıyaslamıyorum. ... Sağlam kadın ile engelli kadın maalesef ki fark ediyor. ...” (G5)

“Hani engelli de engellinin halinden anlıyor. ... Bu noktada cinsiyet ayrımı yok. ... Ben mesela engelli erkek bir bireyi erkek olarak görmem şahsen. Bana bir zararı dokunur diye düşünmem. ... Toplumsal cinsiyetsizleştirme sosyal yaşamımda etkili değil.” (G2)

Araştırmamızın alt amaçlarından biri olan toplumsal cinsiyetsizleştirilmenin ortopedik engelli kadınların sosyal yaşamları üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amacına kısmen ulaşılmıştır. Engelli kadınların çoğunluğu toplumsal cinsiyetsizleştirmenin neden olduğu önyargılar üzerinden konuyu deneyimlemişlerdir. Ayrıca sosyal yaşam alanı içerisindeki engelli tuvaletlerinin çoğunlukla cinsiyet gözetilmeden yapılması konusunu eleştirerek, kendilerinin toplumsal cinsiyetsiz olarak değerlendirildiğini öne sürmüşlerdir. Ancak bu konu hakkında derinlemesine çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunduğu görülmektedir.

Toplumsal Cinsiyetsizleştirilmenin Şiddet Üzerinden Anlamlandırılması: Çoğunlukla Psikolojik Şiddet, Daha Az Olarak da Ekonomik, Fiziksel, Cinsel Şiddet

Kod Sistemi	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	G13	G14	TOPLAM
Engelli kadınların cinsiyetsizleştirilmesi															0
Şiddet															0
Psikolojik şiddet	■		■		■		■	■		■	■	■	■		9
Yok sayma				■		■									2
Haddini aşma														■	1
Kimliksizleştirmek						■									1
Fiziksel şiddet						■				■	■				3
Ekonomik şiddet						■									1
Cinsel şiddet	■														1
Şiddet değil									■						1
Düşüncesizlik			■												1
TOPLAM	2	1	1	1	1	4	1	1	1	2	2	1	1	1	20

Şekil 5: Ortopedik Engelli Kadınların Toplumsal Cinsiyetsizleştirilmelerinin Şiddet Üzerinden Anlamlandırılmasına Yönelik Deneyimlerinin Kod Matrisi

Ortopedik engelli kadınlardan 13’ü toplumsal cinsiyetsizleştirilmenin bir tür şiddet olduğunu düşünmektedirler. Yine 13 kişiden 9’u bu durumu genel bir şekilde psikolojik şiddet olarak ifade ederken 1’i psikolojik şiddeti haddini aşma, 1’i kimliksizleştirme ve 2’si ise yok sayma olarak anlamlandırmıştır. Kimliksizleştirme ve yok sayma olduğunu düşünen 1 kişi toplumsal

cinsiyetsizleştirilenin aynı zamanda ekonomik şiddet ve fiziksel şiddet olduğunu da düşünmektedir. Yine 2'si fiziksel şiddet, 1'i cinsel şiddet olarak anlamlandırmıştır. 1 kişi toplumsal cinsiyetsizleştirilenin şiddet olmadığını, 1 kişi de düşüncesizlik olduğunu aktarmıştır.

Ortopedik engelli kadınlar toplumsal cinsiyetsizleştirmeyi genel olarak psikolojik şiddet kapsamında değerlendirmektedirler. Bu güçlüğü çok farkındadırlar. Böyle bir durumla karşılaşacaklarını düşündüklerinde o yerden veya özellikle o tür kişilerden uzak durduklarını ifade etmişlerdir. Bu tepki kendilerini ve ruhsal iyilik hallerini koruma yöntemi olarak kendiliğinden gelişmiştir.

“Bu bir psikolojik şiddettir. ...Eşime şey diyorlar: Hiç mi kadın kalmadı dünyada engelli biriyle evlendin.” (G1)

“... Çoğu erkeğin engelli kadın olarak görmemesi beni onursuzlaştırıyor. ... Psikolojik şiddet. Bir kadını kadın olarak görmedin mi onun bedenini değil ruhunu incitiyorsun. ... Nitekim ki biz engelli olduğumuz için her şeyi normal kadınlardan daha önce öğrenmek, daha iyi yapmak durumundayız. ... Ben öyle negatifiğe maruz kalmadım. Hani ben öyle negatif elektrik yayan insanları gayet net anlarım ve onlardan uzak dururum. ...” (G3)

“Psikolojik şiddet olarak düşünebilirim. Engelli kadınlar kadın olarak görülmeyi bırakın toplum içinde birey olarak bile görülüyor. ... Böyle soruna maruz kaldığında eksik hissediyor insan. ... psikolojik açıdan bunalıma giriyorsunuz.” (G8)

“Tabi ki şiddettir. Dile getiremiyorsun bunu aşamıyorsun. Niye ona maruz kalıyorum diyorsun. Tokat yemiş gibi hissediyorum, sarsılmış gibi oluyorsun. Kabinlerde de sorunlar yaşıyorum. ... Çoğu soyunma kabinlerine giremiyorum bu şiddetin alası psikolojik şiddet.” (G10)

“... Ben şiddet olduğunu düşünüyorum. Hem fiziksel hem psikolojik birçok alana girer. İnsan üzülüyor, modu düşüyor ama devamlı da bu konuya odaklı kalmıyorum. ... o tarz olumsuz düşünceleri olan modumu düşürecek olan insanlardan uzak duruyorum.” (G11)

Toplumsal cinsiyetsizleştirilenin psikolojik şiddet olduğunu ifade eden engelli kadınlardan bazıları bunu derinleştirerek psikolojik şiddetin alt boyutları halinde açıklamışlardır. Buradan yola çıkarak toplumsal cinsiyetsizleştirilenin ortopedik engelli kadınlar tarafından bir tür “yok sayma, kimliksizleştirme, haddini aşma” olarak görüldüğü söylenebilir.

“Psikolojik şiddet midir? ... Çoğu zaman ben de kadın olarak algılanmıyorum ama ben kadın olduğumu biliyor ve gösteriyorum. Bu daha çok yok sayma. ... Yok sayma çok kötü bir durum.” (G4)

“Bence psikolojik bir şiddettir. ... Onları yok saymaktır. Yok saymakta psikolojik şiddetin en hat safhasıdır...” (G6)

“Kimliksizleştirmektir. Kimliksizleştirmek psikolojik şiddettir.” (G6)

“...Şiddettir tabi ki. En çok psikolojik şiddet olur bence. ... bir insana sen bedensel engelli bir kadınsın yapamazsın edemezsin gibi şeyler biraz insanların haddini aşmasıyla alakalı. Bunun önünü kesmekte biraz kişiyle alakalı bir durum. ...” (G14)

Toplumsal cinsiyetleştirilmenin ekonomik şiddet olduğu bir engelli kadın tarafından ifade edilmiştir. Kişinin engelli bir kadın olarak sosyal ortamda kendini ispatlayıp çalışabileceğinin altı çizilmiştir. Bunun aksini düşünmek aynı zamanda ekonomik şiddet uygulamaktır.

“...Ekonomik şiddettir. Ekonomik anlamda kendini ispatlayıp da sen kadınsın engellisin çalışamazsın diyenlerin de karşıtıyım.” (G6)

Toplumsal cinsiyetleştirilmenin fiziksel şiddet olduğunu söyleyen engelli kadınlar bu konuda açıklama getirmemişlerdir. Ancak kadın olmanın beden algısı üzerinden düşünüldüğü ataerkil toplumlarda bu konu aslında derin bir konudur. Kişi bedensel özellikleri üzerinden tanımlanmamaktadır. Feminist hareketin kadının beden üzerinden tanımlanmasına karşı çıkışının tam tersi olarak engelli kadın, kadın olmayı beden üzerinden de anlamlandırmak istemektedir.

Katılımcılardan G1 ortopedik engelli kadınların cinsel dürtülerinin yok sayılmasını ve anne olamayacakları anlayışlarını cinsel şiddet olarak yorumlamıştır. Doğurganlığıyla ilgili tek başına karar almasının sağlık profesyonellerince engellendiği deneyimi ona bu şiddeti yaşatmıştır.

“...Düşünsene maddi ve manevi olarak kadınsın ama toplum bunu bastırmaya çalışıyor. ... En basitinden cinsel dürtülerini bastırmak zorunda kalıyorsun. Bu da insana yapılmış en kötü şiddetlerden birisi. ... Kadınlık ve doğurganlık elinizden alınıyor. Bu cinsel şiddete giriyor. ... Ben doğumdan sonra spiral taktırmaya gittiğimde sen doğum yaptın mı? Emin misin? Ailenle gel dediler. Resmen beni engelli olarak gördüler. Tek başıma karar alamayacağımı söylediler. ...” (G1)

Katılımcılardan G9 engelli olmanın sürekli vurgulanmasını yanlış bir tutum olduğunu belirterek aslında engelli bireylerin kendisinin bir tür şiddet algısı oluşturduğunu ifade etmiştir. Ona göre cinsiyetsizleştirmeyi engelli kavramını vurgulayarak engelli kadın ve erkeğin kendisi yapmaktadır:

“... Biz engelliyiz insanların gözüne sokuyoruz. Bizim şöyle hakkımız var engelliye şöyle yapılınsın istiyoruz. ... Biz uymuyoruz topluma. ... toplumunda bize engelli olarak bakmasını sağlıyoruz. ... Ben engelliyim demek yerine ilk etapta engelimizi kullanmasak biz bunu aşarız diye düşünüyorum.” (G9)

Toplumsal cinsiyetsizleştirilmenin şiddet olmadığını ifade eden katılımcı G2 bunun düşüncesizlik olduğunu belirtmiştir.

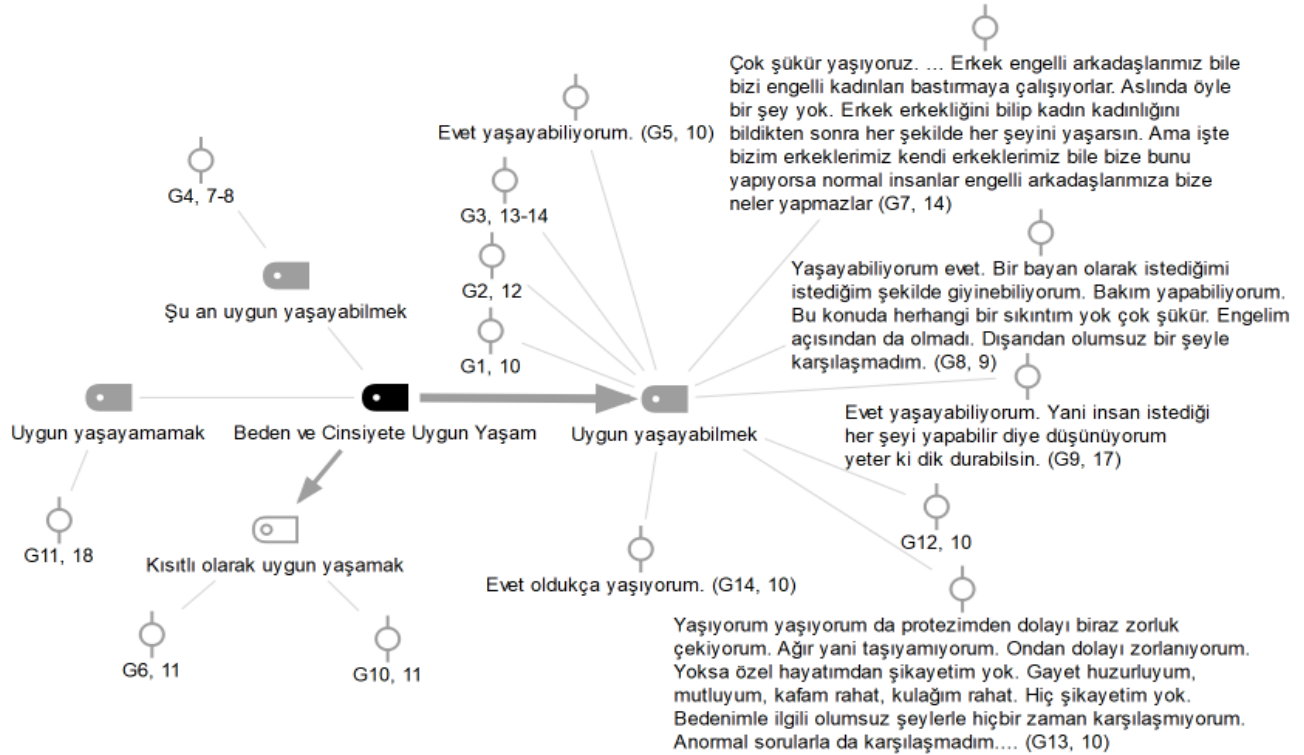
Elde edilen veriler doğrultusunda katılımcıların çoğunluğunun toplumsal cinsiyetsizleştirilmeyi bir tür şiddet, özellikle psikolojik şiddet, olarak algıladığı belirlenmiştir. Böylece araştırmamızın alt amaçlarından biri olan toplumsal cinsiyetsizleştirilmenin ortopedik engelli kadınlar tarafından bir tür şiddet olarak algılanıp algılanmadığı amacına ulaşmıştır.

Bedene ve Toplumsal Cinsiyete Uygun Olarak Yaşamak ya da Yaşayamamak

Kod Sistemi	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	G13	G14	TOPLAM
Bedene ve cinsiyete uygun yaşayıp yaşa															0
Uygun yaşamak	■	■	■		■		■	■	■			■	■	■	10
Kısıtlı olarak uygun yaşamak						■				■					2
Şu an uygun yaşamak				■											1
Uygun yaşayamamak											■				1
TOPLAM	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	14

Şekil 6: Ortopedik Engelli Kadınların Bedenlerine ve Toplumsal Cinsiyetlerine Uygun Yaşamalarına Yönelik Deneyimlerinin Kod Matrisi

Ortopedik engelli kadınlardan 13'ü bedenlerine ve cinsiyetlerine uygun olarak yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ancak bu 13 katılımcıdan 2'si kısıtlı olarak, 1'i de şu an uygun yaşadığını aktarmıştır. 1 katılımcı ise bedenine ve cinsiyetine uygun olarak yaşayamadığını ifade etmiştir.

Şekil 7: Ortopedik Engelli Kadınların Bedenlerine ve Toplumsal Cinsiyetlerine Uygun Yaşamalarına Yönelik Deneyimlerinin Kod-Alt-Kod Modeli

Katılımcılardan bir kişi hariç hepsi bedenlerine ve cinsiyetlerine uygun yaşayabildiklerini belirtmişlerdir. Thomsan'a göre kültürel söylemde kadın ve engelli bedeni sapsmış ve aşağı konumdadır ve her ikisi de toplumsal katılımın dışında tutulmaktadır (aktaran Burcu, 2020). Ancak bu görüşün tersine çalışmada ortopedik engelli kadınlar sosyal yaşamlarında bedenlerine ve cinsiyetlerine uygun olarak yaşadıklarını aktarmışlardır. O halde kültürel olarak olumsuz resmedilen engelli kadın bedeni bireysel olarak, engelli kadının kendi yaşamında olumlu olarak

resmedilmektedir. Ortopedik engelli kadınların bedenlerine ve toplumsal cinsiyetlerine yönelik algıları sanılanın aksine gerçekçidir.

Araştırmamızda beden ve cinsiyetlerine uygun yaşadıklarını belirten kadınların görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Daha sosyal birisi olduğum için kendi bedenime ve cinsiyetime uygun olarak yaşayabiliyorum. Sosyal olmayan bireyler genel olarak kadınlık duygularını bastırma yoluna gidiyorlar. Çünkü aile ve toplum ona sen kadın olamazsın, kadın gibi yaşayamazsın kendini bastırmalısın... En basitinden engelli kadınlar evlendirilmiyorlar.”
(G1)

“Valla ben kadın olarak yaşamaktan çok memnunum. Hani bedenimi seviyorum, cinsiyetimi seviyorum o konuda bir sıkıntım yok olan varsa çıksın karşıma ben kadın olarak diğer sağlıklı kadınları cebimden çıkartırım yeri gelirse. ... Kadını makyajımı da yaparım. Süslenirim. Güzel de giyinirim. ... Beni diğer kadınlardan ayıracak hiçbir fark yok. Benim diğer kadınlardan fazlam var. Öyle düşünüyorum. Kadınlar beni eksik görüyorsa o onların ayıbı ben kendimi eksik görmüyorum. ...” (G3)

Katılımcılardan G4 çocukken cinsiyetsiz olarak görüldüğünü ancak büyüyünce cinsiyetine uygun yaşayabildiğini belirtmiştir:

“Çocukken cinsiyetsiz büyüdüm. Ergenlik döneminde bu sıkıntı veriyordu. Çünkü kadın olmayı yalnızca bir erkeğin eşi, birilerinin gelini, yemek yapan ve bir çocuğun annesi olarak algılıyorsunuz. ... Ama 23 - 24 yaşlarımda feminizm kavramını keşfettim. ... O zaman iyi ki cinsiyetsiz büyütülmüşüm dedim. Sonra kadın olmayı toplumsal rollerden sıyırdım. Şu an bedenimi seviyorum. ... Tabi tabuları aşmak hiç kolay olmadı. ... Kitap okuya okuya, yeni insanlarla tanışa tanışa, deneye deneye kadın olmayı kabullendim...”
(G4)

Katılımcılardan G10 kısıtlı olarak bedenine ve cinsiyetine uygun yaşadığını belirtmiştir. Bu durumu kıyafet ve giyinme üzerinden değerlendirmiştir:

“Gysi konusunda sorun yaşıyorum. ... Benim kilomdaki, yaşımdaki kişinin giyeceği şeyi ben giyemiyorum. ... büyük bir moral bozukluğu oluyor. ... Görsel olarak aşırı derecede sorun yaşıyorum o konu da anında mutsuz hissediyorsun kendini ... hayatı güzel yaşamak, sevmek sevinci varsa onların hepsini böyle aşyorsun. ... Yoksa gerçekten çok zor bir şeyde kalıyorsun. ...” (G10)

Katılımcılardan G11 bedenine ve cinsiyetin uygun yaşayamadığını yine kıyafet ve giyinme üzerinden değerlendirmiştir. Bununla birlikte iş yaşamına katılmanın kendisini güçlendirdiğini ve daha öz güvenli hissettirdiğini de aktarmıştır:

“Mesela yürüme engelliyim öyle çok belli yaştan sonra etek giyemedim dışarı çıkarım oram açılır buram açılır diye. Sürekli pantolon giyiyorum. Kendi cinsiyetime uygun yaşayamadığımı düşünüyorum ... skolyozum var, almak istediğim kıyafetler benim

bedenime tam oturmuyor. ... Fiziksel olarak bunu yaşadığımda gerilebiliyorum. ... İnsan iş hayatına atılınca biraz daha güçlenince kendini daha özgüvenli hissediyor. Paranın güç olduğunu düşünüyorum özellikle engelli bayanlar için.” (G11)

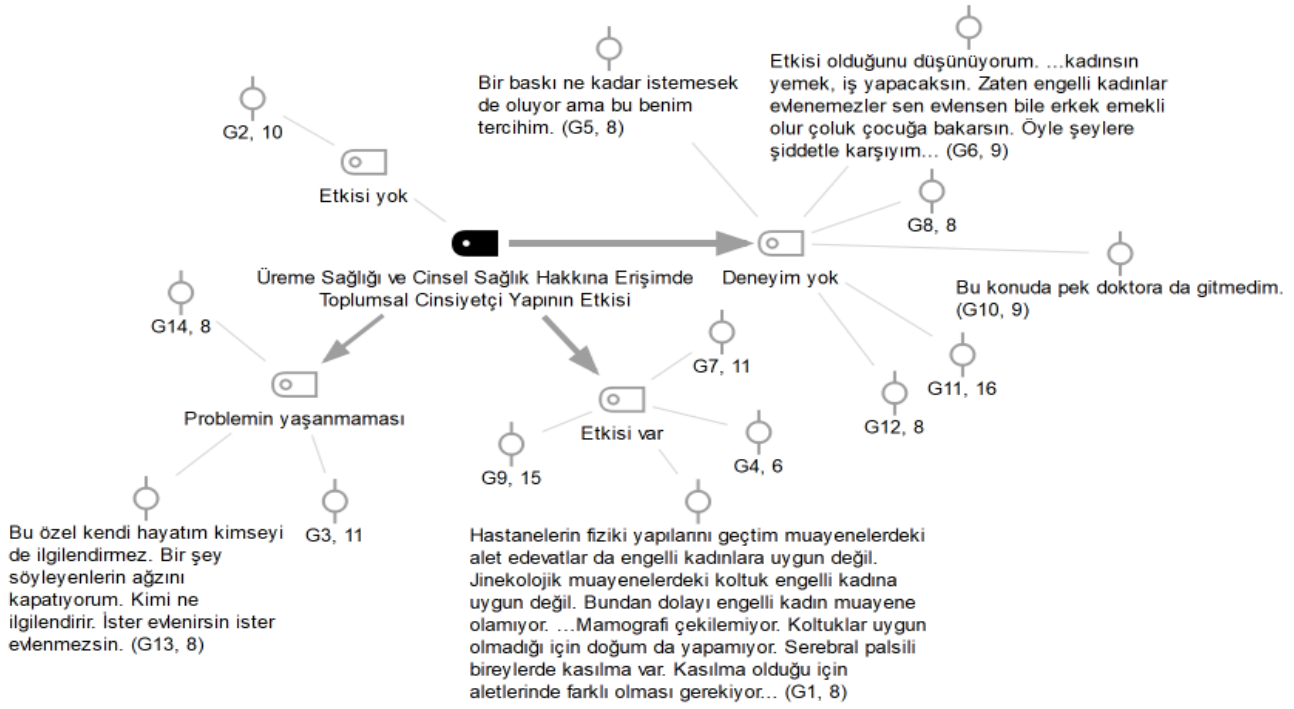
Collins ve Valentine (2003) engelliğin bireyleri savunmasız bir pozisyona yerleştirdiğini belirtmişlerdir. Ortopedik engelli kadınların bu savunmasızlığı en derinden yaşayan engelli gruplarından biridir. Bu çalışmada yeterli özgüvene sahip ortopedik engelli kadınların bedenlerine toplumsal cinsiyetlerine uygun yaşayabildikleri tespit edilmiştir. Böylece araştırmamızın alt amaçlarından biri olan onların kendi bedenlerine ve cinsiyetlerine uygun yaşayıp yaşamadıklarının keşfedilmesi gerçekleştirilmiştir. Burada önemli olan engelli kadınların kendileri hakkındaki düşüncelerinin olumlu olmasıdır. Smith'in (2004) de belirttiği gibi engelli kadınlar kendi kendilerini resmederlerse “bedenin, kadınsılığın ve normalliğin söylemine” (s. 4) önemli müdahaleler yapabilirler.

Üreme Sağlığı ve Cinsel Sağlık Hakkına Erişimde Toplumsal Cinsiyetçi Yapının Etkisinin Olup Olmadığı

Kod Sistemi	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	G13	G14	TOPLAM
Üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına e															0
Toplumsal cinsiyetçi yapının etkisi															0
Etkisi var	■			■			■		■						4
Deneyim yok					■	■		■		■	■	■			6
Etkisi yok		■													1
Problemin yaşanmaması			■										■	■	3
TOPLAM	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	14

Şekil 8: Ortopedik Engelli Kadınların Üreme Sağlığı ve Cinsel Sağlık Hakkına Erişiminde Toplumsal Cinsiyetçi Yapının Etkisine Yönelik Deneyimlerinin Kod Matrisi

Ortopedik engelli kadınlardan 10'u üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimde toplumsal cinsiyetçi yapının etkisi olduğunu düşünmektedir. Ancak bu 10 katılımcı içerisinde 6'sı ise bu düşünceyi deneyimlememiştir. 1'i etkisi olduğunu düşünmemektedir. 3'ü ise üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimde problem yaşamadığını belirtmiştir.

Şekil 9: Ortopedik Engelli Kadınların Üreme Sağlığı ve Cinsel Sağlık Hakkına Erişiminde Toplumsal Cinsiyetçi Yapının Etkisine Yönelik Deneyimlerinin Kod-Alt-Kod Modeli

Araştırmamızda üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimde toplumsal cinsiyetçi yapının etkisi olduğunu ifade eden ortopedik engelli kadınların görüşleri bu konuda deneyim yaşayarak görünmez olduklarını ifade edenler ile kendi deneyimleri olmayıp başkalarının anlattıklarını aktaranlar olmak üzere iki ayrı bakış açısıyla şekillenmiştir.

Ortopedik engelli kadınların üreme ve cinsel sağlık hakkına sahip olmalarının dışarıdan eleştirildiğini belirten katılımcılar bu görüşe karşı direnç göstermektedirler. Özellikle doğurganlığın ve çocuk büyütmenin kendilerine yakıştırılmadığını, halbuki bu görüşlerin onları çok rahatsız ettiğini belirtmişlerdir. Tüm bu görüşler engelli kadının cinsel ihtiyacının ve doğurganlığının görünmezliği teması altında toplanmıştır:

“... Bizzat engelli bir kadın cinsel açıdan tamsa hayata daha başka gözlerle bakıyor. ... Anneliğin de kadına dayatılan zoraki bir sistem olduğuna inanıyorum. ... Öte yandan cinselliğin hem ruhsal hem bedensel ihtiyaç olduğunu biliyorum. Her şey de olduğu gibi özellikle cinsel sağlıkta toplumun kadına baskısı çok fazla. ... Sen anne olamazsın, çocuk doğuramazsın. Ben de anne olmak isteyebilirdim. Evlenemezsin, kimse seni beğenmez. Maalesef böyle durumlara maruz kalıyoruz.” (G4)

“4 yıl olacak evleneli. ... Ben engelliyim eşim de engelli. ... Beni tanıyan, tanımayan olsun bana dediler ki sen evlenemezsin. Evlendim. Sonrasında dediler ki hamile kalamazsın. ... Sonrasında çocuk doğuramazsın dediler. Çok şükür elhamdülillah 2 tane evlat sahibi oldum. İkisini de 9 aylıkken zamanında gününde doğurdum. ... Sonrasında dediler ki çocuklarını büyütmezsin, çocukların engelli olur. Hayır hiç öyle bir şey yok. ... ” (G7)

“Engelli insansan çocuk doğuramazsın. Cinsel olarak işlevini yerine getiremezsin tarzında düşünce var herkeste. Çocuk doğursan da bakamazsın bu düşünce çok yüksek. ...” (G9)

Katılımcılardan 6’sı üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimde toplumsal cinsiyetçi yapının etkisi olduğunu, buna dair deneyimlerin arkadaşları tarafından kendilerine aktarıldığını, ancak kendilerinin böyle bir deneyimlerinin olmadıklarını ifade etmişlerdir:

“...evli olmadığım için öyle sorunum olmadı hiç. Toplumsal cinsiyetçi roller toplumumuzun engelli kadınlara ayrımcılık yapmasına neden oluyor. ... engelli kadınların bu konularda bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.” (G8)

“Doktor, serebral palsili arkadaşşıma ... cinsel yaşamında eşini memnun edemezsin hiç evlenmeyi düşünme bence demiş. Sen bunu nasıl söyleyebiliyorsun ona çözüm yolunu göster direk bu etiketi nasıl yapıştırabilirsin. ... Benim negatif anlamda deneyimim yok.” (G11)

Katılımcılardan G2 böyle bir deneyim yaşamadığını ancak üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimde toplumsal cinsiyetçi yapının etkisinin olmayacağını düşünmektedir:

“Şimdi ben bunu hiç yaşamadım. Etkisinin olacağını da düşünmüyorum. ...Doktor ne derse dersin Rabbim nelere kadir ki o kadar mucizeleri yaşıyor bize. İnsan istedikten sonra her şey yapar...” (G2)

Katılımcılardan üçü üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimde sorun yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Ancak çevrelerinde bu durumla karşılaşabilen bireyler olabileceğini de aktarmışlardır.

“Ya ben o konuda gittiğim birkaç doktor vardı hepsi bana sıcak davrandı hani bir eşitsizlik fark edemedim ama genelde vardır. ... Ama ben çok şükür böyle insanlara, böyle sağlıkçılara denk gelmedim.” (G3)

“Olumsuz davranışlara izin vermiyorum demek biraz yanlış olur da ... herhangi bir problem yaşamadım ailem ya da çevremde zaten bu tarz insan barınmıyor.” (G14)

Mintz (2011, s. 70) engelli kadınların aoseksüel ve anneliğe ait olmayan olarak görüldüklerini ve bunun ana akım feminist çalışmalarının kadına dair ataerkil mitlerin eleştirisinden farklı olduğuna işaret etmiştir. Araştırmalar ortopedik engelli kadınların üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkında erişimde problemler yaşadığına dikkat çekmişlerdir. Örneğin; Şenyurt-Akdağ ve arkadaşları (2016) çalışmalarında ortopedik engelli kadınların jinekolojik muayenelerde problemler yaşadıklarını belirtmişlerdir. Fairchild’a (2002) göre hareket yeti yitimi olan kadınlar gebeliği önleyici aletler hakkında danışman ihtiyacına uygun olarak görülmektedir. Kaloğlu-Binici (2021) ortopedik engelli kadınların üreme sağlığında “aile planlaması, gebelik, doğum ve doğum sonrası, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, cinsel sağlık, jinekolojik muayene ve kontroller” (ss. 136-139) gibi konularda sorunlar yaşadıklarını ifade etmiştir. Güler ve Erbil (2023) de engelli kadınların üreme sağlığı ve cinsel sağlık

hizmetlerine erişimini ve kullanımını engelleyen engelleri “kültürel, fiziksel, psikolojik ve ekonomik engeller, eğitim, sağlık personelinin davranışı ve sağlık kuruluşu engelleri, toplumsal statü, davranışlar ve aile içinde karşılaşılan, engellilik türüne bağlı engeller” (ss. 41-43) olarak sınıflandırmışlardır. Bu çalışmada da engelli kadınların üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimde bazen bizzat kendilerinin deneyimlediği bazen de başkalarından duydukları ve içselleştirdikleri toplumsal cinsiyet rolleri temelinde yaşadıkları zorluklar olduğu tespit edilmiştir. Böylece araştırmamızın alt problemlerinden biri olan onların üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimlerinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinin belirlenmesi amacına ulaşılmıştır.

Toplumsal Hayata Katılımı Artırmak İçin Yapılması Gerekenler

Ortopedik engelli kadınlar aile ve evlilik hayatlarında, sağlık alanında ve toplumsal hayat içerisinde daha iyi bir yaşam elde edebilmeleri için çeşitli çalışmaların yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu çalışmalar hakkındaki görüşlerden elde edilen temalar aşağıda anlatılmıştır.

Toplumun farkındalığının artırılması

Katılımcılar engelli kadınlar hakkında toplumsal farkındalığın artırılması gerektiğine daha çok vurguda bulunmuşlardır:

“... Fiziksel olarak değil psikolojik olarak da insanların bilinçlendirilmesini isterdim. Fiziksel olarak da engelleniyoruz ama psikolojik olarak da engelleniyoruz maalesef. (G5)

“Toplum, engellilerin üzerine giydirilmiş cinsiyetsizleştirme olayını kaldıracak ki engelli bireyler normal bir birey olarak kabul edilecek ki ondan sonra daha iyi bir yaşam elde edilsin. ... Engelli kadının daha fazla aktif olabilmesinin önünde en büyük engel sosyal yaşam, toplum bakışı. Toplum engelli kadını kabullense engelli kadın toplumda daha fazla yer alacak.” (G1)

Ortopedik engelli kadınlar aile bireylerinin de engelliliğe yönelik farkındalığının artırılması gerektiğini vurgulamışlardır:

“Farkındalık eğitimlerinde bizlerinde yaşama, sevmek sevilme, güvenilme ve ayrı bir evde yaşama haklarımızın olduğunu ailelerimize belirtmek gerekiyor.” (G2)

“Ailelerde aşırı korumacılık da var. Taciz ve tecavüzdten dolayı. Engelli kadını salmıyor. Özgür bırakmıyor.” (G1)

Ortopedik engelli kadınlar toplumun engellekle ilgili kullandıkları kavramlara yönelik bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi gerektiğine de işaret etmişlerdir:

“Toplum beni her yönüyle kabul etsin. ... Ben kadını benim adım engelli olmamalı. ... Sanki bütün engelliler fakir, neredeyse yanımdan geçerken para verecekler gibi. Herkes de acıma şeyi... Yolda yürürken yanımdan geçenler ‘Allah’ım sana şükürler olsun’ diyor. Ne alaka ben memnunum. Engelli adayınız kelimesinin altında da gizli korku var. İnsanlar

hiçbir şekilde yorum yapmasalar. Herkes gibi, sen neysen ben de oyum. Yolda arabayla giderken dikkat etsene falan dediklerinde o kadar seviniyorum ki normal davrandı diye olması gereken o. ... birisi ile tartışmak bile bana iyi geliyor ... Var olduğunu ispatlıyorsun, sen de herkes gibisin diyorsun, ben değişik değilim.” (G10)

Toplumsal cinsiyetçi yapının etkisinin atasözlerinde de görüleceğini ifade eden G11 şu atasözlerini örnek göstermiştir: “Sana da bulunur kör topal biri. Her kör satıcının kör alıcısı vardır. Körle yatan şaşı kalkar.” Bu gibi atasözlerinin “sözlüklerden kaldırılması, kullanılmaması” gerektiğini belirtmiştir.

Ortopedik engelli kadınlar kendilerinin toplumsal yaşama daha fazla katılabilmelerinde toplumsal farkındalığın artması için erişilebilirliğin iyileştirilmesi ve mimarlara engelliliğe yönelik eğitimlerin verilmesi, engelli kadınlar hakkında kültürel ve sanatsal etkinliklerin artırılması, engelli kadınların siyasette ve medyada görünürlüğünün artırılması gerektiğine de işaret etmişlerdir.

Sağlık hayatında iyileştirilmelerin, istihdama yönelik düzenlemelerin yapılması ve sosyal yardımların artırılması

Ortopedik engelli kadınlar toplumsal hayata daha çok katılmak için sağlık alanında da yapılması gerekenler olduğunu vurgulamışlardır. Bunlardan biri engelli bireylere özel sağlık araçlarının olmasıdır:

“... Ben köy yerinde yaşıyorum. Soğuk havalarda özellikle kışın hastaneye gidecek olduğum zamanlarda ulaşım sıkıntısı çekiyorum. Mesela beni evimden alıp da hastaneye götürüp ulaşım sağlayacak düzenleme yapılmasını çok isterdim.” (G8)

Engelli kadınlara özel doğumhanelerin ve mobil hastanelerin oluşturulması ve de tıbbi malzemelerin fiyatlarının azaltılması ortopedik engelli kadınların toplumsal yaşama katılımını artıracaktır.

“Protezler, ilaçlar uygun fiyatlı olması gerekiyor. Çok pahalı.” (G13)

Ortopedik engelli kadınlar evden çalışma imkanlarının artırılmasını da istemektedirler:

“Bir kere engellinin her gün sokağa çıkması, çalışması lazım. Evden çıkamayanlara evden iş yapmalarını sağlayacak olanakların geliştirilmesi lazım. Ev ortamında çalışabilecek home office iş imkanlarını sağlıklılara yaptılar. Neden engelli çalışamayanlara böyle bir şey yapılamıyor?” (G10)

Engelli bireylere yönelik ekonomik özgürlüğün artırılması için devlette iş imkanlarının çoğaltılması, yerel yönetimlerde engelli bireylerin çalıştırılması ortopedik engelli kadınların toplumsal hayata katılımını artıracaktır:

“Ben şahsen belediyelerde hani görünmeyen yerlerde değil bizzat belediye başkanlarının, valilerin yanlarında engellilerin çalışmasını isterdim. Çünkü ne kadar belediye çalışanlarıyla birlikte olurlarsa başkanlar o kadar onların çektikleri çileleri anlarlar. ... Bizim son zamanlardaki en büyük eksikimiz empati kuramıyoruz. ...” (G3)

Ortopedik engelli kadınlar sosyal yardım olarak verilen maaşların artırılması ve ailelere ekonomik destek verilmesi gerektiğine de değinmişlerdir:

“Engellilik maaşı alıyorum. Ekonomik olarak aileme bağımlıyım. Engellilik maaşı zaten az. Bu maaşı alma kriterlerinin de düzenlenmesini istiyorum. ...” (G8)

Engelli kadınlara eğitimler ve psiko-sosyal destek verilmesi

Araştırmada ortopedik engelli kadınlara hem özgüvenlerinin sağlanmasına hem üreme sağlığı ve cinsel sağlık haklarına hem de feminizm bakış açısının kazandırılmasına yönelik konularda eğitimlerin verilmesi gerektiğine işaret edilmiştir:

“Engelli kadınların cinsel sağlık ve üreme sağlığıyla ilgili eğitimlerin artırılması gerekiyor. Kadın doğum doktorları bile engelli kadınlara karşı bu konuda ön yargılı. ... Bizim eğitilmiş sandığımız kişilerin bile eğitimsiz olduğunu düşünüyorum.” (G11)

“Öncelikle tüm kadınlara feminizm bakış açısı gösterilmeli. Tabi feminizm derken erkek düşmanlığı, yemek yapmayan bir kadın, bunlardan bahsetmiyorum. Kadınlığı evlilik, annelik, ev işi, hamaratlık vs. bunlar üzerinde inşa olmadığını göstermek. Kendini var etmek için bu bulvardan çıkıp başka bir bulvara girmek. Ben kendi bulvarımı sanatta buldum.” (G4)

Ortopedik engelli kadınlar öğretilmiş çaresizliklerinin yok edilmesi için psiko-sosyal desteğe gereksinim duyduklarını da ifade etmişlerdir.

“Öğretilmiş çaresizliği de yok etmek gerekiyor bunun için de kadınların herhangi bir çaresizlik durumunda bir yol üretmelerine fırsat vermek gerekiyor. Belki de en büyük çözüm budur. Kadın başardığını gördükçe her alanda mücadele verecek ve kazanacaktır. Başardığını gördükçe de aslında engelli değil engellenen olduğunu anlayacak.” (G4)

Sosyal Hizmet Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar

Toplumsal hayata katılımı artırmak adına ortopedik engelli kadınlar tarafından yukarıda ifade edilen çalışmalara ek olarak sosyal hizmet alanında ortopedik engelli kadınların toplumsal cinsiyetsizleştirilmeleriyle ilgili toplumsal farkındalığı artırıcı çalışmalar yapılması ve bireysel olarak da engelli kadınları güçlendirici çalışmalara daha fazla ağırlık verilmesi gerekmektedir. Karataş ve Gökçearsan-Çifci (2010, ss. 151-152) engelli kadınların desteklenip güçlendirilmesini ve sosyal hizmet uzmanları tarafından engelli kadınlara sosyal destek ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Karataş ve Çamur-Duyan'a (2005) göre de “Sosyal hizmet uzmanları için engellilere yönelik mücadele alanı aynı zamanda engellilerin ‘yapabilir’ insanlar olduğunun farkına varılması ile ilgilidir” (s. 112).

Kahraman-Güloğlu'nun (2022) ifade ettikleri sosyal hizmet uzmanları tarafından yapılması gerekenlere yöneliktir: “Engelli kadınların tam gelişimleri ve güçlendirilmeleri desteklenmelidir” (s. 149). “Engelli kadınlar örgütlenmelidirler ve de var olan engelli ve kadın örgütleri ile iletişime

geçmelidirler” (s. 149). “İnsan hakları odaklı bir yaklaşımla engelli kadınlar bilinçlendirilmelidir” (s. 149). “Engelli kadınların özgüven gelişimleri desteklenmelidir” (s. 150). “Engelli kadınlar hakkında özel olarak politika ve program çalışmaları yapılmalıdır ve bu çalışmalara engelli kadınlar da katılmalıdır” (s. 150). “Engelli kadınlar kalkınma süreçlerine dahil edilmelidir” (s. 151). “Engelli kadın çalışmaları yapılmalıdır” (s. 151). “Engelli kadınların kendi sorunlarının farkına varmaları sağlanmalıdır” (s. 151). “Yerel kültür engelli kadınları dahil edici şekilde geliştirilmelidir” (s. 152). “Engelli kadınlar kendi yaşamları üzerindeki kontrolü ele almalıdırlar” (s. 152). Aslında tüm bu stratejiler engelli kadınları güçlendirici ve toplumsal farkındalığı artırıcı çalışmalar içerisinde olması gerekenlerdir.

Ortopedik engelli kadınlar hakkında yapılan çalışmalar yeterli değildir. Bu nedenle engellilik ve toplumsal cinsiyetin bir aradalığının oluşturduğu dezavantajlı durumu onların deneyimleriyle anlatan sosyal hizmet bakış açısına sahip çalışmaların artırılması gereklidir. Asch ve Fine (1998) engelli kadınların yaşamlarına ve deneyimlerine dikkat edilmesini talep etmişlerdir. Kurnaz-Özdemir (2012, s. 74) de ortopedik engelli kadınların nitelikli hayat beklentisi için başlıca haklarının farkında olunması ve savunulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu araştırmada ortopedik engelli kadınların deneyimlerinden yola çıkarak geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uygun görülmeyen veya bu rolleri görmezden gelinin ortopedik engelli kadınların bu durumu nasıl deneyimledikleri keşfedilmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

Ortopedik engelli kadınların kendi deneyimlerinden ve algılarından yola çıkılarak geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında nasıl toplumsal cinsiyetsizleştirilip toplumda görünmez oldukları keşfedilen bu araştırmada aynı zamanda onların toplumda aktif ve üretken bireyler olarak yer almaları için gereken çalışmaların neler olduğu da tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınların çoğu kadın olma rollerini yerine getirmede görünür olduklarını ancak kadınlık kimliklerini gerçekleştirmede toplumsal cinsiyetçi yapının etkili olduğunu belirtmişlerdir. Evli olanlar bekarlara oranla kadın olma rollerini daha çok yerine getirmektedirler. Katılımcıların çoğu toplumsal cinsiyetsizleştirmenin sosyal yaşamları üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Etkili olmadığını belirten katılımcıların bazıları kadın veya erkek olmanın ötesinde engelli kimliğinin ön plana çıktığını vurgulamışlardır. Katılımcıların çoğu toplumsal cinsiyetsizleştirilmeyi psikolojik şiddet kapsamında değerlendirmişlerdir. Böyle bir durumla karşılaşacaklarını düşündüklerinde ortamdan uzaklaşmaktadırlar ve kendi iyilik hallerini korumaya çalışmaktadırlar. Katılımcılardan bir kişi hariç hepsi bedenlerine ve toplumsal cinsiyetlerine uygun yaşayabildiklerini ifade etmişlerdir. Ortopedik engelli kadınlar özgüvenlerini elde ettikçe, psiko-sosyal olarak güçlendikçe bedenlerine ve toplumsal cinsiyetlerine uygun yaşayabilmektedirler. Gerçekten de ortopedik engelli kadınların bedenlerine ve toplumsal cinsiyetlerine yönelik algıları sanılanın aksine gerçekçidir.

Feminist hareketin kadının beden üzerinden tanımlanmasına karşı çıkışının tam tersi olarak engelli kadın, kadın olmayı beden üzerinden de anlamlandırmak istemektedir. Kültürel olarak olumsuz resmedilen engelli kadın bedeni engelli kadının kendi yaşamında olumlu olarak resmedilmektedir. Buradan engelli kadınların kendi toplumsal cinsiyet kimliklerine yönelik algılarının olumlu olduğu; ancak toplumun bakış açısında negatif imajların bulunduğu anlaşılmaktadır. Konu hakkında toplumsal farkındalığın önemi büyüktür. Bu nedenle ortopedik engelli kadınların kendilerini anlatabileceği hem akademik hem de sosyal ve kültürel etkinliklerin artırılması gereklidir. Toplumda engelli kadınlara yönelik “yapamazsın, edemezsin” gibi çaresizlik ve dışlama içeren önyargılı ifadeler kullanırken yeniden düşünülmesi ve engelli kadınlara “konu hakkındaki senin fikrin nedir” diye sorulması için engelli kadınlarla çalışan uzmanların konu hakkında bilgilendirilmesi faydalı olacaktır.

Ortopedik engelli kadınların çoğu üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişimde toplumsal cinsiyetçi yapının etkisi olduğunu aktarmışlardır. Bu katılımcılar içinden üreme sağlığı ve cinsel sağlık hakkına erişim konusunda kendi deneyimlerini aktaranların yanı sıra böyle bir deneyimleri olmadıkları halde arkadaşları tarafından kendilerine aktarılanları anlatan ortopedik engelli kadın sayısı daha fazladır. Ortopedik engelli kadınlara sağlık alanındaki hakları konusunda eğitimler verilmesi ve sağlık alanındaki sosyal dışlanma ile nasıl mücadele edebileceklerinin anlatılması yerinde olacaktır. Bunun için engelli derneklerinin konu hakkında çalışmalar yapması faydalı olacaktır.

Ortopedik engelli kadınların toplumsal hayata daha fazla katılabilmeleri için katılımcıların en çok vurguda buldukları çalışmalar ortopedik engelli kadınlara dair farkındalığın artırılmasına yöneliktir. Bunun için yapılması gereken çalışmalara yönelik öneriler şunlardır: Toplum bilinçlendirilmelidir. Özellikle engelliliğe dair kullanılan kavramlar hakkında bilinçlendirme yapılmalıdır. Atasözlerinde ve deyimlerde yer alan engelliliğe dair olumsuz ifadelerin kullanılmaması hakkında farkındalık oluşturulmalıdır. Ortopedik engelli kadınların güçlendirilmesi için ailelere eğitimler verilmeli, aşırı korumacılığın önüne geçilmelidir. Fiziksel koşullar, erişilebilirlik düzenlenmeli ve mimarlara engelliliğe dair eğitim verilmelidir. Bu eğitimlerde engelli kadınların da yer alması için derneklerle iletişime geçilmelidir. Böylece onlar adına değil, onlarla birlikte bir şeyler gerçekleştirilebilir.

Engelli kadınların kendilerini geliştirmeleri için özgüven, psiko-sosyal destek, üreme ve cinsel sağlık eğitimlerinin verilmesi faydalı olacaktır. Özgüvene sahip engelli kadınlar kadın olma rollerini daha çok yerine getirebilmektedirler. Engelli kadın sağlığının daha da iyileştirilmesi için toplumsal cinsiyetlerini gözeten sağlık anlayışının geliştirilmesi, sağlık hizmetlerine ulaşım için uygun taşımacılığın verilmesi, tıbbi malzeme alımları için kolaylık sağlanması engelli kadınların yaşamlarına artı değer katacaktır. Engelli kadınların ekonomik özgürlükleri sadece maddi destekle sağlanmamalıdır. Üretken bireyler olarak topluma katılımlarını artırmak için istihdam edilmeleri gereklidir. Engelli kadınlar hakkında gerçekçi, onları güçlendirmeye yönelik kültürel ve sanatsal etkinliklerin çoğaltılması, medyadaki olumlu görünürlüklerinin sağlanması ve siyasal temsilde yer almaları toplumdaki ortopedik engelli kadın görünürlüğünü artıracak ve olumlu bir bakışa neden

olacaktır. Sosyal hizmet alanının engelli kadınlarla ilgili farkındalığını geliştirmek için bölüm öğrencilerine toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişimini yaşayan engelli kadınların karşılaştığı sorunlara ve bu sorunlara yönelik çözümlerine yer verilen ders konularının işlenmesi ve konu hakkında çalışmaları için teşvik edilmesi gereklidir. Böylece sosyal çalışmacılar toplumsal cinsiyetçi yapının neden olduğu sosyal dışlanmayla mücadelede ortopedik engelli kadınların yanlarında yer almada daha aktif rol oynayabileceklerdir.

ARAşTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Araştırmaya Yalova Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulunun 29.12.2021 tarih ve 2021/151 protokol numaralı kararı ile etik yönden onay verilmiştir. Mülakatlar öncesinde araştırmanın konusunu, amacını ve içeriğini anlatan "Aydınlatılmış Onam Formu" ile katılımcıların onayı da alınmıştır.

ARAşTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ÇATIŐMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abu-Habib, L. (Ed.). (1997). *Gender and disability women's experiences in the middle east*. UK and Ireland: Oxfam.
- Altınova, H. H. ve Duyan, V. (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 24 (2), 9-22.
- Asch, A. ve M. Fine (Ed.). (1988). *Women with disabilities – essays in psychology, culture and politics*, Philadelphia: Temple University Press.
- Asch, A., Roussou, H. & T. Jefferies, T. (2001). Beyond pedestals: The lives of girls and women with disabilities. In H. Roussou & M. L. Wehmeyer (Eds.), *Double Jeopardy Addressing Gender Equity in Special Education* (pp. 13-48). Albany: State University of New York Press.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2017). *Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seğkin Yayıncılık.
- Beleza, M. L. (2003). *Discrimination against women with disabilities*. Council of Europe Publishing. Erişim adresi: <http://www.wwda.org.au/wp-content/uploads/2013/12/europedisc1.pdf>
- Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Komitesi'nin 5 No'lu Genel Yorumu: Engelliler. (1994). Erişim adresi: https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=134

- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Engelliler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar. (1993, 20 Aralık). Erişim adresi: Birlesmis_Milletler_Sakatlar_Icin_Firsat_Esitligi_Konusunda_Standart_Kurallar.doc(live.com)
- Burcu, E. (2020). Engellilik Sosyolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Buz, S. ve Karabulut, A. (2015). Ortopedik engelli kadınlar: Toplumsal cinsiyet çerçevesinde bir çalışma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı / No. 7, 25-45.
- Collins, K. and Valentine, D. (2003). Discovering women with disabilities. *Journal of Social Work of Disability & Rehabilitation*, 2(4), s. 29-44. doi: 10300/J198v02n04_03
- Creswell, J. W. (2015). Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Disability Awareness In Action. (1997). Disabled Women (*Resource Kit no:6*) (*Electronic version*). London: Author.
- Doe, T. (1998). Executive Summary of Forum Research & Evaluation: Leading Change – Women with Disabilities. In B. Duncan & R. Berman-Bieler (Eds.), International Leadership Forum for Women with Disabilities: Final Report (pp. 142-151). New York: Rehabilitation International.
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun ve Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (BM EHİS). (2018, 3 Aralık). *Resmî Gazete* (Sayı: 5825). Erişim adresi: <https://www.engelsizbilisim.org/bm-engelli-haklari-sozlesmesi/>
- Garland-Thomson, R. (2011). "Sakatlığın dâhil edilmesi, feminist kuramın dönüştürülmesi", Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak. F. B. Aydar (çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (drl.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2019). Sosyoloji (1. bs., 8. edisyon). (S. Tüfekçioğlu-Özdemir, A. N. Durakbaşa ve F. Karapehlivan, Yay. haz.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Güçlü, İ. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri teknik-yaklaşım-uygulama (2. Bs.)*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Güler, E. ve Erbil, N. (2023). Engelli kadınlarda üreme sağlığını etkileyen etmenler, üreme sağlığı sorunları ve hemşirenin rolü. *Androloji Bülteni*, 25(1), 40-48.
- Kahraman-Güloğlu, F. (2017). Kesişimsel yaklaşımla engellilik ve toplumsal cinsiyet (Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye karşılaştırması) (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, SBE.
- Kahraman-Güloğlu, F. (2022). Güçlendirme yaklaşımı çerçevesinde engelli kadınlar için sosyal içermeye olumlu stratejiler. *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 11 (1), 143-156.
- Kamanlıoğlu, M. (2007). Feminist perspektifte özürsüz kadına bakışın sosyolojik değerlendirmesi üzerine kuramsal bir çalışma (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, SBE.

- Karataş, K. ve G. Çamur-Duyan (29-30 Nisan 2005). İnsan hakları aısından engelli kadınlar ve sorunları. Engelli Kadınların Sorunları ve Őözömleri Sempozyumu ss. 56-62) içinde. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- Karataş, K. ve Gökearsan-ıfci, E. (2010). Türkiye’de engelli kadın olmak: Deneyimler ve çözüm önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13), 148-153.
- Kitchin, R. (1998). ‘Out of place’, ‘knowing one’s place’: space, power and the exclusion of disabled people. *Disability & Society*, 13(3), 343-356.
- Kokonalı, D., Karaca, M., Özel, Ő., Engin-Üstün, Y. (2018) Engelli kadınlarda üreme sağlığı. *Jinekoloji-Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi*, 15(1), 28-30.
- Kurnaz-Özdemir, D. (2012). Ortopedik engelli kadınların sorun ve beklentileri üzerine bir araştırma: Tuzla ilçesi örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 23(1), 67-81.
- Kaloğlu Binici, D. (2021). Ortopedik engelli kadınlarda üreme sağlığı sorunları ve çözüm yolları. *BANÜ Sağlık Bilimleri ve Araőtırmaları Dergisi*, 3(2), 134-144.
- Marshall, L. W. (2022). Women, slavery, and labor in the United States, *Journal of African Diaspora Archaeology and Heritage*, 11(2), 93-96.
- Masson, D. (2013). Femmes et handicap. *Recherches Féministes*, 26(1), 111-129.
- Meekosha, H. (1998). Body battles: Bodies, gender and disability. Shakespeare (Ed.). Disability reader social science perspectives içinde. London: British Library Cataloguing in Publication Data, 163-180.
- Meekosha, H. (2006). The meaning of gender. Encyclopedia of disability gender, International.
- Metin, A. (2011). Kimliğin toplumsal inőası ve geleneksel kadın kimliğinin aktarımı. *ankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 74-92.
- Morris, J. (1991). Pride against prejudice. Transforming attitudes to disability. London: BPC Hazell Books.
- Oliver, M. (1996). Defining impairment and disability: issues at stake. C. Barnes ve G. Mercer (Ed.), Exploring the Divide (s. 29-54) içinde. Erişim adresi: https://www.um.es/discatif/Proyecto_Discatif/Textos_discapacidad/00_Oliver2.pdf
- Oliver, M. ve C. Barnes. (1998). Disabled people and social policy: From exclusion to inclusion. J. Campling (Series Ed.). London and Newyork: Longman.
- Orhan, S. ve Özkan, E. (2020). Engelli kadın olmak. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 1-19.
- Purutoğlu, E. ve Aksel, C. (2017). Engelli kadınların beden imajı algısı ile yaşam doyumunun belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50), 428-440.

- Reicher, S. C. (2012). Disability and gender: Accross the frontiers of in equality. *Addressing inequalities the heart of the post-2015 development agenda and the future we want for all global thematic consultation*.
- Rousso, H. (2003). Education for all: a gender and disability perspective. *Education for All Global Monitoring Report 2003/4, Gender and Education for All: The Leap to Equality*. UNESCO. Erişim tarihi: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001469/146931e.pdf>
- Smith, B. G. (2004). Introduction. In B. G. Smith & B. Hutchison (Ed.), *Gendering Disability* (pp. 1-6). New Jersey: Rutgers University Press.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2019). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şenyurt-Akdağ, A., Tanay-Aksaç, G., Temur-Şimşekcan, N., Kara, Ö. (2016). Toplumsal cinsiyet eşitliği ve engelli kadın el kitabı, Ankara: Engelli Kadın Derneği.
- Tören, Z. (2014). Kamuda çalışan engelli kadınların problemleri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, SBE.
- Traustadottir, R. (1990). "Obstacles to equality: The double discrimination of women with disabilities". *Women with disabilities: Issues, resources, connections*. Revised. R. Traustadottir (hızl.), P. Harris (güncelleyen). 1997. Syracuse University: The Center on Human Policy. 5-33.
- Waxman-Fiduccia, B. ve Wolfe, L. R. (1999). Women and girls with disabilities: Defining the issues – An overview. Center for women study policies and women & Philanthropy.
- Wendell, S. (1989). Toward a feminist theory of disability. *Hypatia*. 4.2. JSTOR veri tabanı (15 Nisan 2013).